MUZIEKVISIE

veranderingen in de muziek

EINDHOVEN

Colofon

Uitgave

Gemeente Eindhoven

Control, Concern Planning en Control, Business Intelligence

Datum

april 2016

Iedereen heeft iets met muziek

Cultuur is belangrijk voor het welzijn en de welvaart in Eindhoven. Cultuur zorgt voor een prettige leefomgeving, verbinding van de mensen, voor inspiratie en ondersteuning van de banenmotor. Met cultuur wordt de stad aantrekkelijker voor bedrijven en bezoekers, krijgen mensen de kans om zich te ontwikkelen, te ontspannen en elkaar te ontmoeten. Muziek is een belangrijke culturele drager.
Maar, welke betekenis heeft muziek nu precies voor de mens, welke rol speelt muziek? Wat doen mensen op muziekgebied? Hoe geven mensen muziek gestalte in wat zij zelf bedenken, zelf maken en zelf vormgeven? Waar wordt muziek gemaakt/beleefd? Waaraan hebben mensen ten aanzien van muziek behoefte? Welke (technologische) factoren hebben invloed op muziek en muziekbeleving? Kan iedereen in Eindhoven en omgeving muziek gebruiken / beleven / consumeren op de manier zoals hij / zij dat wil? Is daarbij onderscheid te maken tussen verschillende groepen (jongeren, ouderen, mensen met een andere achtergrond, arbeidsmigranten, expats)? Welke rol speelt muziek binnen de denklijnen van ‘healthy urban living’/ de slimme gezonde stad en/of hoe kunnen we (muziek)cultuur een plek geven in deze andere manier van denken? Welke rol moet de gemeente spelen in het culturele (muziek-)veld? Moeten we onze rol en ondersteuning wijzigen? Allemaal vragen die opdoemen als we serieus gaan nadenken over muziek in Eindhoven.

Onderzoeksopzet

Gesprekken met meerdere spelers in het cultuurveld hebben tot de constatering geleid dat er nog maar in beperkte mate gegevens bekend zijn om antwoord te geven op bovenstaande vragen zodat er grote behoefte is aan meer en breder inzicht. Die zoektocht is geen eenvoudige, het zal nauwelijks mogelijk zijn alle aspecten van de vele aspecten van muziek in één onderzoek of één rapport aan bod te laten komen; muziek is simpelweg te veelomvattend.
De vorming van het totaalbeeld van de vraagzijde van muziek pakken we op door vooral op zoek te gaan naar nieuwe manieren (‘design thinking’). Dit betekent dat we naast de bekende methoden ook nieuwe onderzoekspaden bewandelen en daarmee experimenteren. Feitelijk kunnen we dit als een puzzel beschouwen, waarbij we al wel een aantal puzzelstukken in handen hebben, waarbij er echter ook nog ontbreken en waarvan zelfs het ‘voorbeeldplaatje’ ontbreekt. De wandeltocht is als eerste gestart met bronnen en informatie die al wel bekend zijn maar nog niet zijn toegespitst op de vraagkant van muziek en de Eindhovense situatie. De studie die u nu aan het lezen bent is één daarvan. We ontdekken ook of de wereld van Big Data ons kan voorzien van nieuwe informatiebronnen. En experts laten ons zien wat de toekomst van muziek ons brengt. Niet alleen de huidige vernieuwende ontwikkelingen in muziekbeleving komen daarbij aan bod, maar ook en vooral welke ontwikkelingen zijn daarbij te verwachten.

Deze literatuurstudie beschrijft meer in het algemeen de rol van muziek binnen cultuur. Hier is al veel over bekend. Muziek vormt een culturele uitingsvorm naast vele andere. Aan de hand van reeds bestaande onderzoeken wordt een beeld geschetst van de stand van zaken van muziek en nauw daaraan verwante kunstvormen in Nederland en de recente ontwikkelingen daarin.

- Klik hier voor de literatuurlijst

De eerste antwoorden !

Denkhokjes

Opvallend in de zoektocht naar wat muziek is en betekent voor mensen is dat we bij muziek vaak in ‘denkhokjes’ belanden. Dat geldt voor de muziekliefhebbers maar ook voor degenen die de muziek bestuderen. Er worden studies verricht en gepubliceerd vanuit (muziek)filosofische en sociaal- culturele invalshoeken, maar ook vanuit de (muziek)psychologische en economische hoek. Hoewel dit verschillende beelden oproept van wat de betekenis van muziek is voor mensen, is er toch ook een duidelijke overeenkomst, namelijk dat deze beelden allemaal wijzigen in de tijd omdat ook binnen ‘deze denkhokjes’ telkens de accenten verschuiven.

Wat is muziek eigenlijk?

De vraag waaraan mensen ten aanzien van muziek behoefte hebben is niet makkelijk en niet eenduidig te beantwoorden. Ook dit is namelijk afhankelijk van hoe men naar muziek kijkt (‘de denkhokjes’). Op zich is dit logisch want het een vloeit feitelijk voort uit het ander, oftewel de behoefte is mede afhankelijk van de wijze waarop je muziek beschouwt. Wat kan allemaal onder muziek worden verstaan? Er wordt onder andere een onderscheid gemaakt in muziek in het dagelijks leven en in de meer bewuste vorm van muziek, het gericht luisteren. Muziek kan ook een belangrijke rol spelen binnen de denklijnen van ‘healthy urban living’/ de slimme gezonde stad. We weten dat muziek behalve voor emotie nog voor veel meer menselijke reacties zorgt. Vanuit de (muziek)psychologie wordt dan ook steeds meer onderzoek gedaan naar de helende werking van muziek. Epilepsie, hysterie en allerlei andere zenuw- en hersenziekten blijken bestreden te kunnen worden door muziek. Het geheugen kan gedeeltelijk terugkeren door muziek en verlamde spieren kunnen opnieuw worden geactiveerd. Andersom zijn er ook signalen dat een slechte gezondheid leidt tot minder bezoek aan muziekvoorstellingen. Muziekpsychologie is daarmee een interessant vakgebied, maar ook een terrein dat nog grotendeels ontgonnen moet worden.

- Klik hier voor meer “Wat is muziek eigenlijk?”

Muziek, meer dan een cultuuronderdeel

De betekenis van muziek voor de mens wordt onder andere verwoord door Evert Bisschop Boele. Hij stelt dat de drie belangrijkste functies van muziek zijn dat deze bevestigt, verbindt en reguleert. Daarbij merkt hij op dat dit voor vrijwel alle mensen opgaat. Hij zet zich dan ook af van het a priori definiëren van muziek als kunst. Hij pleit er daarentegen voor muziek gewoon te definiëren als muziek. Of iedereen in Eindhoven en omgeving muziek gebruiken / beleven / consumeren op de manier zoals hij / zij dat wil is een lastige vraag, en zal dat ook wel blijven. Maar door het in beeld brengen van het niet-reguliere deel van muziek zal hierbij zeker helpen. Wat live muziekuitvoeringen betreft is er naast de reguliere sector (in accommodaties die specifiek voor het aanbieden van podiumkunsten ingericht zijn) een omvangrijke non-reguliere sector (buurthuizen, cafés, straathoeken) die veel minder in beeld is maar wel zeer omvangrijk. Over deze non-reguliere muzieksector zijn amper gegevens beschikbaar zijn. Deze toevoeging zegt iets over zowel de aanbod- als over de vraagzijde van muziek, aangezien het om een behoorlijk omvangrijke groep muziekmakers en -beluisteraars gaat.

- Klik hier voor meer “Muziek, meer dan een cultuuronderdeel”

Muzieksmaken

Er zijn duidelijk verschillen in de muziekbehoefte en muziekbeleving van onderscheiden groepen als jongeren, ouderen, mensen met een andere achtergrond (ook arbeidsmigranten, expats). Deze verschillen zijn sterk onderhevig aan allerlei ontwikkelingen terwijl de verschillen ook afhangen van hoe men bepaalde zaken definieert. Er zijn veel muziekstromingen en –smaken, de grenzen ertussen zijn diffuus. Tom ter Borgt legt wel uit hoe de muzieksmaken tot stand komen maar tot welke 'smakenwaaier' dit uiteindelijk leidt is nog grotendeels onbekend.

- Klik hier voor meer "Muzieksmaken"

Cultuur herwaarderen

Beleid ten aanzien van muziek maakt van oudsher deel uit van cultuurbeleid. Het door de Nederlandse overheid gevoerde cultuurbeleid was lange tijd onomstreden. De subsidiëring van kunst en cultuur en de globale doeleinden die men hierbij voorstaat, werden doorgaans niet betwist door de hoofdstromingen binnen de Nederlandse politiek. De afgelopen jaren is het cultuurbeleid gewijzigd. De politieke opvattingen over het cultuurbeleid zijn meer gaan divergeren, met als gevolg dat de overheidsbudgetten voor cultuur schommelingen zijn gaan vertonen. Bij burgers staat het cultuurbeleid al jaren in de top drie van beleidsterreinen waar volgens hen minder geld naartoe kan. De economische crisis heeft de overheid bovendien gedwongen om haar uitgaven kritisch te bezien.

- Klik hier voor meer "Cultuur herwaarderen"

Veranderingen in de samenleving

Zoals meerdere maatschappelijke verschijnselen kunnen de ontwikkelingen in cultuur en muziek ook worden beschreven aan de hand van vijf moderniseringsprocessen die bekend staan als de 5 i's van Schnabel, oud directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). De 'vijf i's van Schnabel' geven niet alleen inzicht in het heden, zij bieden ook een glimp van een mogelijke toekomst en inspireren anderen daarop voort te borduren. Het zijn individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering.

- Klik hier voor meer "Verandering in de samenleving"

Wat brengt de technologische toekomst?

Dat technologische factoren hebben een grote invloed hebben op muziek en muziekbeleving. Dat technologie een grote rol speelt bij het luisteren naar muziek blijkt breed gedragen. (link naar laatste hoofdstuk). Dit komt ook sterk naar voren in het 'visiedocument Toekomstmuziek' waarin vijf mensen met ieder een eigen kijk de grenzen van de toekomst aftasten.

- Klik hier voor het verslag van de interviews: http://www.eindhoven.nl/artikelen/Vijf-experts-aan-het-woord-in-Toekomstmuziek.htm

Wat is muziek eigenlijk?

Algemeen 1
Muziek en het brein 1
Muziek in het dagelijks leven – alledaagse muziek 2
Muziek luisteren 3
De aard en de waarde van muziek, vanuit muziekfilosofisch oogpunt 3
Muziek en emotie vanuit de muziekfilosofie 4
Muziek en emotie vanuit de muziekpsychologie 5
De helende werking van muziek 6
Verband tussen gezondheid en cultuurbereik 6

Algemeen

In een algemeen gangbare denkwijze wordt muziek gezien als een kunstvorm die gebruikmaakt van klanken, bewust voortgebracht door een of meer muziekinstrumenten of de menselijke stem, geschikt in een bepaalde tijdsduur (Wikipedia). Aan muziek kunnen de aspecten toonhoogte, ritme, geluidssterkte (muzikale dynamiek), klankkleur en textuur worden onderscheiden, maar ook stilte. Het woord 'muziek' is afgeleid van het Griekse *mousikè*, 'kunst van de Muzen'.

Een andere definitie van muziek is georganiseerd geluid. Hier valt echter aan af te dingen dat deze definitie te breed is; er zijn vele soorten van georganiseerd geluid die normaliter niet als muziek beschouwd worden, zoals menselijke spraak of het rinkelen van een telefoon.

Voor zover bekend hebben alle culturen in alle tijden muziek gekend, maar omdat deze kunst op verschillende plaatsen en in verschillende tijden steeds weer anders beoefend (en ervaren) werd en wordt, is er geen eensgezindheid omtrent de definitie van muziek: wanneer is iets muziek en wanneer niet? Het is echter wel een onomstreden feit dat het bij muziek altijd om het *hoorbare* (of het ontbreken daarvan) gaat, in tegenstelling tot het *zichtbare* in de beeldende kunsten. Daarnaast worden geluiden alleen tot muziek gerekend als zij met die bedoeling voortgebracht worden door een muziekinstrument of de menselijke stem. Muziek kan dus niet 'per ongeluk' worden gemaakt.

Muziek lijkt in het eerste opzicht slechts vermaak voor de mens in talloze vormen en stijlen, of het nou klassiek is of country, jazz, hiphop et cetera. Muziek is echter veel meer dan dat want het heeft ook invloed op gedrag en op emoties, op verstand en op gevoel. Zo kan muziek ontroeren, vrolijk of verdrietig maken, kippenvel geven, opzwepen en tot rust laten komen (Mens en gezondheid.nl). Doordat muziek en emoties zo dichtbij elkaar zitten, is de invloed van muziek enorm. In onze hersenen wordt ons gedrag gevormd en aangezien verschillende delen van de hersenen tevens worden gebruikt bij het luisteren van muziek kan op deze manier emotie worden opgewekt. Muziek kan dan ook worden beschouwd als een algemeen geaccepteerd middel voor het uiten van emoties. Denk aan fluiten, neuriën of mee trommelen op de muziek. Dergelijke uitingen geven aan in welke stemming we zijn. Muziek is vaak gekoppeld aan bepaalde periodes of gebeurtenissen en herinneren aan periodes waarin emoties hevig en belangrijk waren.

Muziek en het brein

Muziek wordt gevormd in de hersenen (Levitin, 2006). De oren horen geen muziek, de hersenen maken muziek van het geluid dat de oren opvangen. Voordat het in de hersenen terecht komt is muziek geluid. Geluid zijn trillingen die door het trommelvlies worden waargenomen. Het brein maakt (oftewel onze hersenen

maken) daar muziek van. Muziek legt unieke verbindingen in de hersenen. Het brein werkt crosslateraal. De linkerhersenhelft bestuurt de rechterkant van het lichaam en andersom. De linkerhersenhelft is de logische, analyserende, rationele, verbale kant, de rechterhersen-helft heeft te maken met intuïtie en is non-verbaal.

Muziek legt verbindingen tussen beide hersenhelften. Dit gebeurt niet alleen bij het musiceren of verwoorden van muziek, maar ook bij het luisteren. Complexe muziek wordt door het gehele brein ontvangen en meer eenvoudige muziek alleen door de rechter hersenhelft. Maar bij musiceren of luisteren worden ook verbindingen gelegd tussen hersendelen voor en achter in het brein. Deze hebben verschillende functies. Sommige delen zijn meer gericht op de emotie, andere op de klankverwachting, andere op motorische reacties en weer andere gericht op analyseren, herinnering, of musiceren

Muziek in het dagelijks leven – alledaagse muziek

Mensen komen steeds meer en vaker met muziek in aanraking. Door de radio, mp3 speler of i-pod, smartphones en andere mobiele geluidsdragers kunnen mensen iedere dag muziek tot hun beschikking hebben. De meeste mensen luisteren veel naar muziek, maar zijn daar niet bewust mee bezig. Dit wordt binnen de muziekpsychologie aangeduid als alledaagse muziek. Sloboda heeft onderzoek gedaan naar de rol van emoties in deze zogenoemde alledaagse muziek. Hij vond zeven verschillende kenmerken van de muziek in het alledaagse leven (Sloboda & Davies, 2009)

- Alledaagse muziek komt iedere dag voor, of kan iedere dag voorkomen. Het is in ieder geval een muzikale ervaring die vaak voorkomt. Het is sterk cultuurgebonden: ervaringen van musici zijn anders dan van niet musici, Nederlandse anders dan van Mexicaanse. De emoties die hierbij opgeroepen worden zijn zwak, omdat uit onderzoek blijkt dat het onverwachte de sterkste emoties oproepen. Maar: deze alledaagse muziek kan een saaie taak minder saai maken. Het heeft dus wel een effect op het dagelijks leven, mensen zouden door het gebruik van deze muziek cognitief en sociaal beter functioneren.
- Over het algemeen worden alledaagse muzikale ervaringen niet herinnerd. Herinneren van emotie bij muziek komt vaker voor als er een bijzondere ervaring bij hoort (trouwerij of zo iets).
- Alledaagse muziek komt voor in allerlei omgevingen, maar niet in de concertzaal. Mp3 spelers, i-pod's en smartphones zijn meestal alledaags. Emoties die hierbij horen zijn dan ook kort en veelvuldig.
- Vaak heeft alledaagse muziek een open karakter. In een winkel bijvoorbeeld, worden mensen geconfronteerd met muziek die zij niet zelf gekozen hebben. Deze vorm kan negatieve emoties oproepen of irritatie.
- De meeste muziek is opgenomen muziek. Het verschil van alledaagse muziek met niet alledaagse muziek is dat de luisteraar veel weet over de componist. De luisteraar heeft een bepaalde binding met de muziek en de maker (bijvoorbeeld bewondering) en bij alledaagse muziek niet.
- De context speelt een belangrijke rol. Naar de concertzaal ga je voor de muziek. Maar alledaagse muziek wordt vaak opgezet als we bezig zijn met een taak. Hierdoor zijn de emoties ook minder, want de aandacht is op de taak gericht en niet op de muziek.
- Kunstmuziek is langer en complexer dan alledaagse muziek. Maar deze scheidslijn is niet eenduidig. Doordat alledaagse muziek minder complex is, is de emotionele reactie dan ook meer basaal.

Over het algemeen zorgt alledaagse muziek voor afleiding, of is het energieopwekkend. Soms is het handig want dan wordt de taak op de ritmische pulsen getimed, soms is er sprake van persoonlijke verbetering: de muziek draagt bij aan het belang van de taak. Dat muziek personen ergens toe aan kan zetten is al lang bekend, getuige de marsmuziek bij soldaten die zo gemotiveerder en dapperder de veldslag in gingen. Inmiddels denkt men dat productiviteit en koopgedrag een positieve boost krijgen met behulp van de juiste muziek. Er zijn bijvoorbeeld al fabrieken, autogarages en andere productieruimtes waar specifieke muziek uit de luidspeakers komt ter bevordering van de productie en door het horen van vrolijke en optimistische muziek kopen wij meer in een supermarkt.

Muziek luisteren

Muziek luisteren doet de mens iedere dag. Luisteren naar alledaagse muziek is echter duidelijk iets anders dan muziek luisteren tijdens een concert, of muziek luisteren in het onderwijs. Er zijn verschillende visies op luisteren. Luisteren kan helemaal in dienst staan van het musiceren of het gaat puur om het luisteren.

Muziek is in de eerste plaats een wisselwerking tussen uitvoerder, componist en luisteraar (Honing, 2009). Het luisteren naar muziek is geen passieve bezigheid, maar is een complexe cognitieve activiteit. Muziek wordt vaak doelbewust gebruikt door luisteraars, om hun gemoedstoestand en emoties te reguleren. De luisteraar is dan actief betrokken en heeft interactie met muziek.
Er zijn grofweg 4 luistertypes te onderscheiden (Muziek luisteren.nl). Deze laten zien hoe er naar muziek geluisterd kan worden. Dit kan per keer en per muziekstuk verschillen en inzicht geven in de manier waarop een bepaald muziekstuk ontvangen wordt. Deze verdeling is gebaseerd op de typologie van verschillende filosofen, psychologen, musicologen en pedagogen. De vier types zijn:

- **evaluerend,** waarin wordt beoordeeld wat er gaande is in de muziek. Het draait hierbij om de muziek zelf of om de uitvoering.
- **formalistisch** met een meer analytische luisterhouding, die zich aan de akoestische feiten houdt. Het type dat in staat is muziek als een zinvol en samenhangend geheel te volgen.
- **referentialistisch**, waarbij betekenis achter de klank wordt gezocht. Het kan gaan om persoonlijke betekenissen die aan de muziek worden gegeven, of om de betekenis van de muziek zelf.
- **vitaal,** waarbij er lichamelijke reacties op muziek zijn.

De luistertypologie is vooral handig om inzichtelijk te maken dat iedereen anders naar muziek kan luisteren. De ene luisterattitude is niet superieur aan de andere. Iedereen is muzikaal, zo zegt Honing, iedereen luistert muzikaal naar muziek. Zonder muzikale luisteraar is er geen muziek. We hebben hierboven namelijk al gezien dat onze hersenen er voor zorgen dat geluid als muziek wordt ontvangen. Getrainde luisteraars of niet getrainde luisteraars behalen bijna dezelfde (muzikale) resultaten bij het muziekluisteren (Honing, 2009). Omdat mensen vrijwel altijd beschikking hebben over muziek en altijd naar muziek kunnen luisteren hebben zij veel luisterervaring. Iedere luisteraar is in die zin muzikaal, zoals Honing zegt.

De aard en de waarde van muziek, vanuit muziekfilosofisch oogpunt

Muziekfilosofie is de studie van fundamentele vragen over muziek. Volgens deze studie zijn er verschillende theorieën die antwoord geven op de vraag wat muziek is en waarom muziek belangrijk is. Al deze theorieën geven een eigen verklaring voor wat muziek is, wat muziek met je doet, en wat de waarde van muziek is.

Muziek als autonome kunst: het formalisme. In het formalisme, een kunst filosofische stroming, wordt het kunstwerk alleen beoordeeld vanuit maatstaven die zuiver artistiek zijn. Alleen de intrinsieke, de interne criteria mogen worden gebruikt. Kunst moet niet beoordeeld worden met andere criteria, zoals bijvoorbeeld het onderwerp, traditie of historie, het gevoel of de bedoeling. In het formalisme is vorm en inhoud een, het draait bij kunst en muziek om de esthetische ervaring, het onbenoembare of onzegbare. Een kunstcriticus mag kunstwerken alleen op de formele eigenschappen beoordelen. Muziek verwijst niet naar iets anders, maar naar zichzelf.

Muziek als taal of symbool– symbooltheorieën. In deze gedachtegang is muziek een symbolische activiteit, die een cruciale rol speelt bij de constructie van betekenissen en ideeën. Dit wordt ook wel semiotiek genoemd. In de symbooltheorie, waarin muziek wordt gezien als taal, vormt muziek een middel om inzicht te krijgen in de aard van het menselijk gevoel. Het draait namelijk om de overtuiging dat muziek het menselijk karakter imiteert, of eraan bijdraagt om het menselijk karakter te vormen. Discursief, oftewel redeneren, is wat er bij taal gebeurt, en intuïtief is wat er bij muziek gebeurt. De meest waardevolle relatie van muziek is de speciale relatie met gevoel. Muziek is analoog aan het menselijk gevoel en heeft daarom een belangrijke bemiddelende rol. Muziek doet met gevoel, wat taal doet met denken.

Muziek en emoties. Mensen gebruiken muziek om hun emoties te veranderen, om emoties ‘vrij te laten’, omdat die muziek precies bij hun gemoedstoestand past. Mensen gebruiken muziek voor plezier, troost, of om

te ontspannen. Dit kan bij het musiceren, en bij het luisteren naar muziek. Veel luisteraars spelen geen instrument maar gebruiken muziek wel op deze manier. Kortom: muziek raakt de mens. Muziek en emotie is op meerdere manieren te benaderen, vanuit zowel de muziekpsychologie als de muziekfilosofie.

Muziek als politieke en sociale kracht. Volgens de Frankfurter Schule, met Adorno (1903-1969) als vertegenwoordiger, is muziek belangrijk omdat muziek ervoor kan zorgen dat mensen (maatschappij)kritisch na gaan denken. Muziek is dus niet puur, niet een ding op zich zoals de formalisten zeggen. Muziek helpt mensen om kritisch na te denken en ze wakker te schudden. Muziek dat op gemakkelijke consumptie gericht is zoals bijvoorbeeld de 'easy-listening', is muziek die ervoor zorgt dat het bewustzijn van de mensen inslaapt en zorgt voor een soort van hersenspoeling: mensen denken niet meer kritisch na. Goede muziek valt de commercie aan, en houdt de mentale en sociale onafhankelijkheid levend.

Muziek als mimesis of imitatie. Voor de oude Grieken was muziek een deel van de educatie en belangrijk voor het vormen van iemands karakter. Van filosofen als Plato en Aristoteles is nu nog bekend hoe zij over muziek dachten. Muziek bootst in deze visie de ideale werkelijkheid na. Maar muziek zorgt er ook voor dat de emoties aangesproken worden, en dat het verstand op de tweede plaats wordt gezet. Dat is gevaarlijk. Muziek moet de waarheid overbrengen. Soms kan het verstand de waarheid niet bevatten en is het belangrijk om het gevoel de waarheid te laten zien. Muziek moet dus over het Ware en het Goede gaan.

Praxiologie - muziek als actie. Praxiologie komt van het Griekse woord Praxis en houdt actie in. Deze actie is ingebed in een specifieke context. In deze praxiologische filosofie berust de uitvoering van muziek op een multidimensionale vorm van begrip. Het gaat om kennis, vaardigheden, artistieke gevoeligheid in de muzikale uitvoering en het luisteren. Het musiceren staat centraal en luisteren staat in dienst van het musiceren. Musiceren geeft de mensen de kans om hun gevoelens, gedachtes, hun weten, waardes, evaluaties en overtuigingen op een artistiek culturele manier vorm te geven. Muzikale stijl is dus belangrijk omdat dit een culturele eenheid schept. Het muziekleren is een kwestie van oefening, iedereen kan dat leren, bij voorkeur door zelfreflectie. Het uitgangspunt dat alle leerlingen talent hebben voor muziek is een andere dan het denken dat talent aangeboren is. Het draait in de praxiologie om zelfontwikkeling en muzikale vreugde in het bewuste handelen van het musiceren en luisteren.

Het esthetisch oordeel. Hierbij staat Kant's invloedrijke maar kritische filosofie centraal. Zijn idee over kunst is dat kunst een brug tussen het gevoel en verstand slaat. De kunstenaar kan door zijn creativiteit verbeelding en rede, verstand en gevoel laten samenkomen. Volgens Kant structureert het menselijk verstand al onze ervaringen en dus maakt de menselijke rede de morele wetten. Dit is de basis voor onze overtuigingen, zoals bijvoorbeeld geloof in God, vrijheid, onsterfelijkheid. Wetenschappelijke kennis, moraal en godsdienst zijn in overeenstemming door het menselijk verstand. De mens is autonoom.

Muziek en emotie vanuit de muziekfilosofie

Vanuit de muziek filosofische gedachtegang (Kivy, 1989) zijn er verschillende soorten emoties, enerzijds ´reflexmatige, instinctieve´ emoties, en anderzijds ´weldenkende' emoties. De angst voor een slang is een reflex, het is een instinctieve of evolutionaire emotie. Maar angst voor een slechte economie is een weldenkende emotie of culturele emotie. Soms is er een mengeling tussen beide emoties. Emoties kunnen lichamelijke reacties geven. Emotionele eigenschappen van muziek zijn complex omdat ze niet zijn toe te schrijven aan bepaalde eigenschap zoals je dat bijvoorbeeld wel kan bij een kleur. Toch kun je wel van muziek zeggen dat het verdrietig is, omdat het tempo laag is, omdat het in mineur is, omdat het zacht is. Dit kan doordat de muziek net zo klinkt als de geluiden die een mens maakt (de klank lijkt op een lichaamsbeweging), of door een eenvoudige muzikale eigenschap (bijvoorbeeld een mineur akkoord). De luisteraar weerspiegelt het karakter van de muziek. Doordat de luisteraar verdriet hoort, wordt dit opgeroepen in de luisteraar. Toch is de luisteraar enthousiast over de muziek, dit komt door de schoonheid. De luisteraar voelt blijdschap over de muzikale schoonheid, en tegelijkertijd wordt de luisteraar geraakt door het verdriet. In het Engels wordt dit mooi uitgedrukt als "we are not moved to the emotions, but by the emotions".

Muziek en emotie vanuit de muziekpsychologie

Binnen de muziekpsychologie worden emoties in verband met muziek nader onderzocht (Juslin, 2009). Het gaat dan om vragen als roept muziek emoties op? Zo ja, welke typische emoties? Onder welke omstandigheden komen muzikale emoties voor? Hoe kan muziek emoties oproepen? Zijn muzikale emoties anders dan andere emoties? Hebben muzikale emoties gevolgen voor onze gezondheid? Mensen gebruiken muziek om hun emoties te veranderen, 'vrij te laten', of voor plezier of troost. Dit kan zowel bij het maken van als bij het beluisteren van muziek gebeuren. Muziek doet iets met het brein en met het gevoel. Er zijn twee soorten emoties in muziek: de perceptie (waarnemen) en inductie (beïnvloeding van een persoon door een andere of door een door hem waargenomen verschijnsel, dus de beïnvloeding van de emoties door de muziek).

Muziek roept bepaalde emoties in ons op. Door onze eigen herinneringen aan muziek te verbinden roept het bijvoorbeeld vreugde in ons op. Maar ook als muziek bijvoorbeeld vaak bij dezelfde activiteit wordt gebruikt wordt muziek onbewust met deze activiteit geassocieerd. Vaak wordt muziek aangezet om een bepaalde emotie te voelen, of te versterken. Dat betekent dat muziek iets met ons doet, omdat wij dat willen.

Emotionele reacties op muziek zijn normaal, maar de aanwezigheid van muziek garandeert niet een emotionele reactie op muziek. Het is dus niet zo dat iedereen altijd geraakt is door muziek. Dit heeft te maken met de manier waarop mensen luisteren. Alledaagse muziek ontroert bijvoorbeeld niet omdat de aandacht bij een andere taak ligt. Alleen muziek waar we echt naar luisteren roept een bepaalde emotie op. Dat komt door verschillende factoren.

Muzikale factoren die van invloed op de emoties zijn. Soms is een emotionele reactie gebaseerd op de emotionele expressie van het stuk, als algemene reactie op een heel stuk. Maar soms is heel precies aan te wijzen welke muzikale passages of eigenschappen reacties oproepen. Er is bijvoorbeeld muziek die geassocieerd wordt met tranen. Dit komt vaak door voorhoudingen of melodische of harmonische sequensen. Rillingen of kippenvel worden meestal veroorzaakt door een nieuwe of onvoorbereide harmonie. Hartreacties worden veroorzaakt door syncopes en belangrijke gebeurtenissen die eerder gebeuren dan dat men er op voorbereid was.

Muzikale verwachting. Muzikale verwachtingen en het doorbreken hiervan spelen een belangrijke rol bij de emotionele reacties op muziek. Muziekluisteren zorgt ervoor dat verschillende onderdelen van de hersenen geactiveerd worden, en dat er dopamine wordt aangemaakt. Door dopamine voelt de mens zich goed. Het brein gaat direct aan het werk als het muziek hoort, er vindt een soort van continue update plaats over wanneer de nieuwe beat zal klinken, en wil deze innerlijke beat matchen met de echte. Als er dan een kleine verandering is die de verwachting doorbreekt wordt het brein daardoor in positieve zin geprikkeld.

Persoonlijke factoren. Leeftijd, geslacht, persoonlijkheid, muzikaal getraind zijn, muziekvoorkeur en de gemoeds-toestand van het moment zijn belangrijk in de emotionele reactie op muziek. Bekendheid met een muziekstuk geeft vaak sterkere emotionele reacties. Muzikaal geschoold zijn of veel muzikale kennis kan tot gevolg hebben dat er meer analytisch geluisterd wordt. Dat zou ook te maken kunnen hebben met de luisterhouding of luistertypologieën. Sterkere emotionele reacties komen ook vaak doordat de luisteraar persoonlijke herinneringen verbindt aan de muziek. Iedere keer als de luisteraar deze muziek weer hoort, worden de herinneringen opgeroepen en raken ze meer verankerd. De emotie die bij de herinnering wordt gevoeld blijft sterk en wordt aan de muziek gekoppeld. Deze muziek heeft dan een hele sterke emotionele lading, en herinneringen zijn het sterkst als er emoties aan gekoppeld zijn.

Situationele factoren. Fysieke factoren, zoals ruimte, tijd, plaats, akoestiek en visuele omstandigheden spelen een rol. Sociale factoren spelen ook een belangrijke rol: wordt er alleen geluisterd of samen met anderen? Is er een speciale gelegenheid waarbij de muziek wordt geluisterd, zoals bijvoorbeeld een bruiloft, of is er een speciale omstandigheid als een vakantie? Ook is het oproepen van emoties afhankelijk van de uitvoeringsvoorwaarden, oftewel hebben de musici goed gerepeteerd of niet.

Het is duidelijk dat het begrip van de muzikale emotie toe te schrijven is aan een complex geheel van muziek, luisteraar en situatie. Er zijn emoties die horen bij het luisteren in sociale settings: blijdschap, plezier, boosheid. Er zijn ook emoties die vaker voorkomen bij het alleen luisteren naar muziek: rust, nostalgie en

verdriet. Muziek is dus doelbewust gemaakt om ons op een bepaalde manier te ontroeren. Effectieve muziek zoals een groove, heeft kleine, subtiele afwijkingen in de timing. Als een rat dat hoort voelt hij angst, maar mensen zijn door hun cultuur en ervaring gewend dat muziek geen bedreiging is. Daarom wordt deze kleine afwijking of schending door het cognitieve systeem geïnterpreteerd als een bron van plezier of amusement. Eigenlijk net zoals de achtbaan, waarvan we hebben geleerd dat dit niet gevaarlijk is en dit interpreteren als plezier.

Het bereiken van een bepaald effect met muziek geldt bij uitstek bij filmmuziek. Filmmuziek heeft globaal gezien drie functies. Ten eerste kan het een eenheid vormen met het beeld. Het zorgt voor een bepaalde sfeer en kan eenheid in een verhaal scheppen. Ten tweede kan de muziek de film ondersteunen. In de vorm van mentale ondersteuning, zorgt de muziek ervoor dat bepaalde gedachtes en emoties onderstreept worden. De derde functie is dat filmmuziek voor een contrast kan zorgen. Zo blijkt dat vooral de kracht en luidheid van muziek een groot effect heeft op de filmkijker terwijl het tempo van muziek minder impact heeft.

De helende werking van muziek

Behalve emotie zorgt muziek echter nog voor veel meer menselijke reacties van de mens (Mens en samenleving.nl). Muziek kan volgens diverse onderzoeken ontspannend, slaap bevorderend en zelfs stress verlagend werken. Blijkbaar stimuleert muziek bepaalde delen in onze hersenen zo dat onze perceptie en geheugen kunnen worden beïnvloed. En ook past ons ademhalingstempo zich aan de muziek die we luisteren en kan het impact hebben op ons hartritme. Muziek kan dus bepaalde processen in je lichaam beïnvloeden. Er wordt vanuit de (muziek)psychologie dan ook steeds meer onderzoek gedaan naar de helende werking van muziek. Muziekpsychologie is dus een interessant vakgebied, maar ook een terrein dat nog grotendeels ontgonnen moet worden (comunicazione.nl). Epilepsie, hysterie en allerlei andere zenuw- en hersenziekten blijken bestreden te kunnen worden door muziek. Het geheugen kan gedeeltelijk terugkeren door muziek en verlamde spieren kunnen opnieuw worden geactiveerd.

Verband tussen gezondheid en cultuurbereik

Hoewel het verband tussen gezondheid en cultuurbereik nog weinig is onderzocht blijkt dat wel degelijk te bestaan (Bijl, Boelhouwer, Pommer, & Andriessen, 2015). In de regel gaat een slechte gezondheid samen met lagere cultuurbezoek-percentages, soms belemmert een matige gezondheid al het cultuurbezoek. Dit effect blijft bestaan na controle voor leeftijd; sterker nog, bij bezoek aan klassieke concerten is het effect bij gelijke leeftijd zelfs sterker dan zonder die controle. Een andere en betrekkelijk nieuwe invalshoek is het causale verband tussen kunstbeoefening en gezondheidsverbetering van ouderen.

Muziek, meer dan een cultuuronderdeel

Algemeen 1
Muziek, kunst of niet? 2

Algemeen

Muziek is om de een of andere reden belangrijk voor iedereen, misschien niet op dezelfde manier, maar iedereen leeft zijn eigen muzikale leven (Bisschop Boele, De muzikale ander, 2014). Het is zelfs moeilijk, stelt Bisschop Boele, iemand te vinden die geen muzikaal leven leidt: “Laten we eens veronderstellen dat muziek op een bepaald moment om de een of andere reden uitgevonden werd omdat de akoestische omgeving het mogelijk maakte en mensen inventief zijn. Toen het er eenmaal was bleef het gewoon bestaan omdat het geen aantoonbare nadelen had en van betekenis werd voor verschillende mensen op verschillende manieren”. Het is precies dat – dat muziek op zichzelf neutraal is en onschadelijk maar geschikt is voor duizend-en-een dingen – dat muziek zo intrinsiek interessant maakt. De manieren waarop muziek gebruikt wordt zijn gevarieerd. Bisschop Boele introduceert drie belangrijkste functies van muziek in het alledaagse leven: muziek bevestigt, verbindt en reguleert.

- Het is voor de meesten moeilijk uitlegbaar hoe muziek ‘spreekt’ tot hun ‘zelf’. Het is zoals het is: muziek raakt hen, punt. En omdat muziek hen raakt kunnen ze vertellen wie ze zijn, muzikaal gezien. Dat is de bevestigende functie van muziek. Muziek stelt mensen in staat zichzelf te bevestigen als een individu, een muzikaal individu. Als een persoon met een muzikale identiteit, innig verbonden aan wat zij zien als hun ‘innerlijke kern’.
- Muziek stelt mensen in staat zich te verbinden op vele manieren met vele aspecten buiten het zelf – met de wereld daarginds. Dat varieert van het verbinden met anderen (andere concertbezoekers ontmoeten), het verbinden met het verleden (LP opzetten en je iets herinneren uit je kindertijd op een bepaald moment), het verbinden met plaats (luisteren naar liedjes in dialect), verbinden met God (psalmen zingen) of met het Innerlijke Zelf (Tibetaanse klank- schalen gebruiken in de yoga-sessie in het buurthuis).
- Verbindingen leiden tot effecten: het is prettig om je te verbinden met leeftijdsgenoten door muziek; het is geweldig om je eerste liefde opnieuw te beleven door het liedje op te zetten dat zo verbonden is met die tijd; het is walgelijk om extreemrechtse muziek te horen omdat het je een toekomst voorschildert zonder ruimte voor het afwijkende. Mensen gebruiken deze effecten om zichzelf te beïnvloeden, en om anderen te beïnvloeden. Ze reguleren zichzelf en anderen, soms bewust, soms onbewust.

Het is verbazingwekkend welke uitwerking muziek – die neutrale en in zichzelf onschuldige uitvinding – heeft in het leven van mensen, op zo- veel verschillende manieren, door die drie functies van bevestiging, verbinding en regulering. Muziek is niet vooral een ‘tool of the self’, zoals belangrijke muzieksociologische denkers zeggen. Muziek is evenmin vooral een esthetisch verschijnsel, zoals belangrijke muziekfilosofen, muziekpsychologen of muziekpedagogen - inclusief velen die in conservatoria werkzaam zijn – zeggen. Muziek is niet maar één ding. Muziek is altijd veel verschillende dingen tegelijk. Het is steeds iets anders voor verschillende mensen op verschillende plekken en in verschillende tijden. Het is altijd veel verschillende dingen tegelijkertijd, in steeds verschillende constellaties. Haar karakter wisselt voortdurend. Het is alles, altijd, voor iedereen. Ongeacht leeftijd, opleidingsniveau, sociaal-economische status, culturele achtergrond, of gender, ongeacht stijl of genre. Het is aantoonbaar niet zo dat klassieke muziek vooral een artistiek verschijnsel is, dat rock intrinsiek verbonden is aan peer groups van jongeren, of dat zingen in een shantykoor vooral een sociaal – in plaats van een muzikaal – gericht verschijnsel. Muziek, als alledaags verschijnsel, is ‘rommelig’ en intrinsiek hybride. Altijd. En voor iedereen.

Muziek, kunst of niet?

Wij ('de samenleving', 'onze cultuur') onderwaarderen sommige vormen van muzikaal gedrag en sommige muziekgenres, en overschatten het belang van andere (Bisschop Boele, Muziek is muziek, 2011). Het idee dat muziek in essentie een artistiek-expressief ambacht is is cultureel zó dominant dat het zich niet beperkt tot klassieke muziek. Het is zo dominant dat het zich uitdrukt in het Concertgebouw maar ook in The Voice of Holland. Mensen bevestigen zichzelf, ze verbinden zich op vele manieren met de wereld, ze reguleren zichzelf. En ze doen dat in een variëteit aan manieren die zich niet laat verenigen met het cultureel dominante model van muzikaliteit zoals beschreven in het discours van de artistiek-expressieve ambachtelijkheid. Aan de ene kant is muziek in het dagelijks leven van gewone mensen zo vitaal als het misschien nooit eerder was gezien de weelde waarin wij leven en de medialisering die muziek heeft ondergaan. Aan de andere kant verbinden mensen zich hoe langer hoe minder met het beeld dat onze 'officiële' cultuur schetst van de essentie van muziek. Voor veel mensen is muziek in hun dagelijks leven niet per se een ambachtelijk-expressieve uitvoering van een kunstwerk – het is achtergrondmuziek om huiswerk bij te maken, het is iets om op te dansen, het is een CD die je kunt verzamelen, het is een manier om je ouders dwars te zitten, of een manier om je opnieuw met God, je innerlijke zelf, of de gelukkige dagen van je kindertijd te verbinden. In het dagelijks leven is muziek niet alleen, niet uitsluitend, en zelfs niet vooral, Kunst. Muziek is zoveel meer dan Kunst. Het is een "coat of many colors", een duizend-dingen- doekje, een hoogst eigen manier om jezelf te bevestigen, met de wereld te verbinden, en je leven te reguleren. En dat is veel belangrijker.

Er wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen hen die muziek als kunst definiëren en hen die anders tegen muziek aan kijken. Bisschop Boele pleit er niet alleen voor dat onderscheidt los te laten en muziek niet a priori als kunst te definiëren, maar gewoon, als muziek. Dan wordt het muzikale spectrum heel anders dan uit de gangbare onderzoeken naar voren komt. Er bestaat (gekeken naar muziekuitvoeringen) een reguliere sector, die uitvoeringen omvat in accommodaties die specifiek voor het aanbieden van podiumkunsten ingericht zijn en die een regelmatig podiumkunstenaanbod verzorgen, uitvoeringen die geregistreerd en onderzocht worden. Maar zo bezien bestaat er ook een niet-reguliere sector die veelal buiten beeld blijft: buurthuizen, cafés, kerken, scholen, ziekenhuizen, verzorgingstehuizen, huiskamers, straathoeken. Die duale structuur heeft gevolgen voor het beleid. Het hoge gemiddelde opleidingsniveau van de cultuurbezoeker, traditioneel een probleem in cultuurbeleid, geldt vooral voor de reguliere sector (Bijl van der, 1995). Van der Bijl baseert haar conclusies onder meer op een gedetailleerde dataverzameling over de podiumkunsten in de stad Groningen in de periode 1992-1995. In 2010 deed Bisschop Boele een vergelijkbaar onderzoek, ook in Groningen (Bisschop Boele, Muziek is muziek, 2011). Het onderzoek gaf een beeld van de livemuziek die een Groningse luisteraar zou kunnen bezoeken. Uit het onderzoek bleek dat de niet-reguliere muzieksector weliswaar slecht zichtbaar is in (beleids)onderzoek maar niettemin omvangrijk – zij biedt vermoedelijk aan minstens zoveel muziekbeluisteraars onderdak als de reguliere sector. Van de Vereniging Nederlandse Poppodia en -Festivals (VNPF) zijn in Groningen drie poppodia lid. Gezamenlijk namen die drie in de door Bisschop Boele onderzochte periode zeventien procent van het totaal aantal popconcerten voor hun rekening (Bisschop Boele, Musicscape Groningen - Live!, 2010). Omdat het dan wel om de grote zalen gaat, zijn zij toch nog goed voor vijftig procent van het potentiële bezoekersaantal. Daarnaast is er dus nog een omvangrijk ander deel. Dat het niet-reguliere concertcircuit[1] dat zich afspeelt in locaties die primair een andere functie vervullen, omvangrijk is werd ook nog eens bevestigd in vergelijkbare studies te Utrecht in 2011 en 2013 (Philomeen Lelieveldt (e.a.) Musicscape Utrecht Live!, 2013). Overigens bleek uit dat Utrechtse onderzoek wel een duidelijke taakafbakening, waarbij het internationale professionele aanbod in belangrijke mate steunt op de aanwezigheid van reguliere concertpodia terwijl de niet-reguliere podia meer benut werden door amateurs en semiprofessionals. Bovendien werd ht muziekaanbod vergroot, juist ook voor mindervermogende burgers, omdat veel in het niet-reguliere circuit gratis toegankelijk was.

[1] Dit is dan nog exclusief besloten muzikale manifestaties als repetities, prive feesten en –concerten en de singersongwriter scene, omdat deze buiten het blikveld van een gemiddelde luisteraar vallen en bovendien lastig zijn op te sporen. Alleen evenementen die van tevoren waren aangekondigd via posters, flyers, websites, kranten enfacebook werden als 'concert' beschouwd en meegenomen.

We hebben dus door onze kijk op wat muziek is (vooral de reguliere sector), volgens Bisschop Boele slechts partieel zicht op de rol die muziek in onze samenleving speel. Toch worden daar rustig algemene conclusies over muziek op gebaseerd en wordt er ook beleid op gemaakt. Misschien volgt die focus uit het feit dat in beleid en beleidsonderzoek, in wetenschappelijk onderzoek de nadruk sterk ligt op het kunstzinnige karakter van muziek. Muziek wordt vooral gezien als kunst, en dat leidt volgens Bisschop Boele wellicht tot een a priori-selectie van wat er bestudeerd wordt.

Muzieksmaken

Algemeen 1
Wat maakt muziek aangenaam om naar te luisteren? 3
Sociale scheiding 3
‘hoge’ of gecanoniseerde versus ‘lage’ of populaire kunst 3
Verschillen in cultuurbereik 4
Opkomst van de ‘culturele alleseter’ 5
Wat verstaan we onder cultuurparticipatie 5

Algemeen

Over muzikale smaak valt niet te twisten. Maar waar komt smaak vandaan, hoe ontwikkelt smaak zich? Muzieksmaak wordt gevormd door verschillende factoren. Of je rijk of arm geboren bent, op het platteland woont of in de Randstad, of een jongen of meisje bent, het heeft allemaal invloed op je voorkeuren. (Bogt ter, Je bent muziek, 2015). Muzikale voorkeur heeft alles te maken met het bekend zijn met de muziek van een bepaalde zanger of musicus, maar ook met een sociaal component. Muziek staat ergens voor. Als muziek past in een cognitief schema, de structuur van een samenhangend geheel aan kennis dat in iemands langetermijngeheugen is opgeslagen, wordt de muziek meer gewaardeerd. Maar dit kan ontwikkeld worden. Onbekende muziek wordt bekend door er vaker naar te luisteren. Hierdoor kan een cognitief schema, worden aangemaakt en zo kan de smaak verbreed worden.

Baby’s hebben al een muzikale smaak. De foetus kan al horen in de baarmoeder. Het hoort de hartslag van de moeder, maar ook muziek. Een jaar nadat de kinderen geboren zijn blijkt dat zij de muziek herkennen die zij hebben gehoord in de baarmoeder, en dat zij deze muziek prettiger vinden dan andere muziek. Maar er is meer wat betreft smaakontwikkeling, anders zouden kinderen exact dezelfde smaak als hun moeders krijgen. De smaak wordt beïnvloed door wat de kinderen horen in de baarmoeder. Hierna volgt een periode waarin de kinderen de muziek van hun cultuur eigen maken. Een ander neuraal feit over smaak is dat kinderen meer van consonante intervallen houden dan van dissonante intervallen. Consonant betekent in de muziek gelijkluidend of samenklinkend en wordt door ons gehoor als aangenaam of rustig ervaren. Een consonant interval is een combinatie van twee tonen, die op zichzelf een volkomen en bevredigend effect opleveren, dat wil zeggen, die niet noodzakelijkerwijs behoeft te worden gevolgd door een andere combinatie. Een dissonant (niet samenklinkend) is het tegendeel van een consonant Dit heeft te maken met de prikkeling van neuronen. De kinderoren functioneren vier maanden voor de geboorte volledig. Maar het brein is nog volop in ontwikkeling en heeft nog maanden of jaren nodig om de volledige auditieve verwerkingscapaciteit te bereiken. Baby’s hebben nog geen cognitieve schema’s ontwikkeld voor het verwerken van auditieve impulsen. Dit betekent dat zij alles horen en nog niet weten wat belangrijk is en wat niet. Pas met twee jaar krijgen kinderen een voorkeur voor muziek uit hun eigen cultuur.

Onze muzikale voorkeuren worden beïnvloed door onze ervaringen. De klanken, ritmes of muzikale structuur kan een algemene ervaring oproepen (bewust of onbewust). Muziek die lijkt op de muziek die gedraaid werd op het moment dat je lekkere chocolade at zal eerder positief worden ervaren. Ook veiligheid is een belangrijk aspect: mensen hebben een veilige muziekkeuze. Muziek die lijkt op al gekende, fijne muziek wordt eerder gewaardeerd. Luisteren naar muziek zorgt voor cognitieve schema’s voor muzikale genres of vormen, ook als er passief geluisterd wordt. De cognitieve schema’s zijn van belang voor het ontwikkelen van de smaak. Eenvoud en complexiteit moeten in balans zijn. Te eenvoudig is wel erg voorspelbaar. Als de muziek zo voorspelbaar is dat er geen verrassing is, is het te eenvoudig. Het brein wil muziek voorspellen en voelt een kleine beloning als de voorspelling uitkomt. Maar het brein wil ook verrast worden en er moeten dus kleine

afwijkingen of schendingen zijn van de verwachting, om op deze manier te kunnen verrassen. Te moeilijk geeft aan dat er geen beloning van klankverwachting is. Het structurele verwerken is een probleem bij totaal nieuwe muziek, omdat deze niet in een cognitief schema past.

De ontwikkeling van muzieksmaak vindt plaats in het begin van de adolescentie, rond het dertiende levensjaar stelt 'Muziekprofessor' Tom ter Bogt. De voorkeur die je dan ontwikkelt, laat je waarschijnlijk je hele leven niet meer echt los. De tienerjaren staan in het teken van het ontdekken wie je bent. Het is een emotioneel geladen tijd. De muziek die dan gehoord wordt heeft dan een emotioneel aspect. In deze periode worden de kinderen zowel beïnvloed door hun leeftijdsgenoten als door hun ouders. Tijdens de opvoeding krijgt het kind ook het een en ander mee van de muzieksmaak van de ouders. In de meeste gevallen gaat het om klassieke muziek. Niet iedereen zal klassieke muziek waarderen, maar een gedeelte zal dat op volwassen leeftijd wel doen. En dan zie je de invloed van de opvoeding terug. De meeste kinderen worden ook beïnvloed door leeftijdsgenoten en de populariteit van de muziek op dat specifieke moment in hun leven. In de vroege adolescentie speelt conformisme een belangrijke rol. Je vriendenkring op de middelbare school is heel belangrijk. Je zoekt gelijken, en als je die gevonden hebt, versterk je elkaars voorkeuren, niet in de laatste plaats elkaars muziekvoorkeuren. Als je ouder wordt, wordt dat een minder belangrijk motief. Een ander aspect is dat de verbindingen in de hersenen die tot stand komen door muziek op het veertiende jaar compleet is, en functioneren als een volwassen brein. Tieners ontdekken bovendien dat er andere werelden bestaan, met verschillende ideeën, culturen en mensen. Er worden dan ook andere vormen van muziek gezocht. Vooral in de Westerse cultuur heeft dit sociale consequenties: kleding, activiteiten en luisteren naar dezelfde muziek zijn belangrijke zaken in het vormen van een groep, en laten zien bij welke groep je hoort. Ondertussen worden de verbindingen in de hersenen gelegd en gaat de ontwikkeling in de hersenen tijdens de adolescentie enorm snel. Dit proces wordt behoorlijk veel trager na de tienerjaren. Mensen ontwikkelen zich daarna zeker, zowel op persoonlijk als muzikaal gebied, maar radicale veranderingen komen weinig voor. Naarmate je ouder wordt, wordt je muzieksmaak dieper, en diverser en krijgen mensen meer aandacht voor complexe muziek. Dit alles gebeurt wel binnen dezelfde categorie. Het scala aan muziek dat elke categorie vertegenwoordigt, is dus breed genoeg om zowel de toegankelijke als de wat complexere muziek te herbergen. Die breedte maakt ook dat de emotionele gesteldheid niet bepalend is voor de muzieksmaak, maar wel voor de muziek die iemand in een bepaalde situatie zal kiezen. Een terneergeslagen hiphopfan zal binnen het genre van zijn voorkeur iets kiezen dat troostend werkt, net zoals de rockfan dat binnen zijn of haar genre zal doen. Het doel is hetzelfde maar het middel verschilt. De genres zijn breed genoeg om alle doelen te vervullen.

Grofweg is muziek in te delen in vier of vijf categorieën: Reflectief en Complex (jazz, blues, klassiek en folk), Intens en Rebels (rock, alternatieve muziek en heavy metal), Opgewekt en Conventioneel (pop, country, religieuze muziek) en tot slot Energiek en Ritmisch (rap/hiphop, soul/funk en dance/elektronische muziek). Deze laatste categorie wordt soms in tweeën opgedeeld.

De sociaal culturele sfeer waarin iemand zich bevindt, speelt een grote rol bij muziekvoorkeur. Zo zal iemand die vijftig jaar geleden geboren is een andere muzieksmaak hebben dan iemand die tien jaar geleden geboren is. Muziek die nu populair is, was dat tien jaar geleden niet. Tijd is dus een grote factor die een rol speelt. Maar locatie is dat zeker ook. In het westen is de ene muzieksoort populair en in het oosten is een andere muzieksoort populair. Verder kunnen ook maatschappelijke invloeden binnen een land kunnen voor verschillende muzieksmaken. Mensen met een lager inkomen zullen vaker naar volksmuziek luisteren dan personen met een hoger inkomen.

Je omgeving mag dan invloed uitoefenen op de muziek die je luistert, volgens Ter Bogt geldt het omgekeerde ook: je muzikale voorkeur bepaalt in wiens gezelschap je graag verkeert. Geliefden vertonen een zekere gelijkheid in de muziek die ze draaien. Een gedeelde smaak bleek zelfs een betere voorspeller voor het ontstaan van vriendschappen dan opleidingsniveau of afkomst. Muziek lijkt daarmee sociale barrières weg te nemen.

De vraag of muzieksmaak ook een genetische oorsprong heeft blijft voorlopig onbeantwoord. Er is een onderzoek gedaan dat heeft aangetoond dat heftige bass en heftige ritmische muziek een genetische basis zouden kunnen hebben. Veel onderzoek op het vlak van muzieksmaak en genetica is er echter niet. Ook het antwoord op de vraag in welke mate muzieksmaak aangeboren is of aangeleerd is niet eenduidig. Natuurlijk is muzieksmaak aangeleerd door alle invloeden en de sociaal culturele sfeer waarin een jong adolescent zich bevindt. Maar sommige mensen hebben de neiging om naar complexe muziek te luisteren terwijl anderen dat niet leuk vinden. Dit zou een aangeboren aanleg kunnen zijn. Hetzelfde geldt voor het houden van ritmische of rustige muziek.

De voorkeur voor een bepaalde muzikale stijl komt al vroeg tot uiting: ongeveer rond het twaalfde jaar. Als de adolescent eenmaal een muzieksmaak heeft ontwikkeld, zal hij of zij hier niet ver meer van afwijken. Mensen ontwikkelen zich daarna nog wel op muzikaal gebied maar radicale veranderingen komen weinig voor. Men kan wel van favoriete artiest wisselen, maar men blijft dezelfde type muziek leuk vinden. “Houd je als puber van alternative, dan doe je dat na je twintigste meestal nog steeds”, stelt Ter Bogt. “En als je andere bands mooi gaat vinden, blijken die door de bank genomen tot hetzelfde genre te behoren. Je horizon verbreden? Vaak luister je dan gewoon naar een ander genre binnen dezelfde stijl. Een metalhead zal bijvoorbeeld eerder rock of gothic draaien dan hiphop of jazz.” (Bogt ter, 2015). In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt blijft volgens ter Bogt muzieksmaak door de tijd heen tamelijk stabiel en onveranderbaar omdat mensen gewoontedieren zijn.

Wat maakt muziek aangenaam om naar te luisteren?

Opvattingen over wat "goede muziek" is zijn door de tijd heen fundamenteel gewijzigd, parallel aan de opkomst van nieuwe muziekvormen (Muziekfilosofie.nl). Dit feit toont de culturele afhankelijkheid van het vermogen van een persoon om muziek te interpreteren en te waarderen. Van belang is het verschil tussen kunstmuziek en populaire muziek. Populaire muziek is muziek die door een groot publiek toegankelijk wordt bevonden en dus in zeer grote mate afhankelijk is van cultuur en tijdgeest. Kunstmuziek is muziek die is gecultiveerd door relatief kleine groepen en uitgevoerd en bestudeerd moet worden om op waarde geschat te kunnen worden.

Sociale scheiding

Smaak en leefstijl dragen bij aan de sociale scheiding, waarbij de media een grote rol spelen (SCP.nl/publicaties). Ondanks heterogeniteit in aanbod aan cultuur en media lijkt er binnen sociale netwerken eerder sprake van homogeniteit in smaakvoorkeuren. Voorkeuren voor media, muziek en film doen voor elke leeftijdsgroep afzonderlijke culturele ruimtes ontstaan. Vlaamse onderzoekers stelden voor jongeren en hun ouders een aparte ‘jeugdcultuur’ en ‘oudercultuur’ vast. Deze voorkeuren, onderdeel van levensstijlen, hangen samen met maatschappelijke posities, waardoor structuren van sociale scheiding worden gereproduceerd in plaats van overbrugd. Mediavoorkeuren spelen een rol in het afbakenen van interpretatieve gemeenschappen: groepen met dezelfde achtergrondkenmerken, waarden en normen alsook mediavoorkeuren, waarbinnen men een vergelijkbaar referentiekader hanteert om de wereld te begrijpen).

‘hoge’ of gecanoniseerde versus ‘lage’ of populaire kunst

In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen ‘hoge’ of gecanoniseerde versus ‘lage’ of populaire kunst. Onder populaire muziek worden diverse vormen van populaire muziek, musical, levenslied en jazzmuziek verstaan terwijl onder gecanoniseerde muziek klassieke muziek en opera worden verstaan. Om ongewenste negatieve connotaties te vermijden wordt ook wel gesproken van smalle (hoog) en brede (laag) cultuur. Overigens kan de grens tussen hoge en lage cultuur lang niet altijd scherp getrokken worden en kunnen

cultuurvormen door de tijd heen in de hoog-laag ordening van plaats kunnen veranderen. Jazzmuziek lijkt zo'n twijfelgeval.

In de laatste decennia is het bereik van gecanoniseerde voorstellingen afgenomen met uitzondering van de museum/bezoeken, terwijl deze bij het populaire aanbod gemengd is: het bereik van musical en cabaret loopt wat terug, film en popmuziek genieten een grotere belangstelling. In het rapport waarin de cijfers van muziek worden opgevoerd zal nader worden ingegaan op de muziekonderdelen hierin.

Verschillen in cultuurbereik

Sinds oudsher bestaan er verschillen in cultuurbereik en lange tijd werd aangenomen dat hoger opgeleiden meer in cultuur zijn geïnteresseerd dan lager opgeleiden. Ook zouden hoog opgeleiden die meer aan cultuur doen, een andere culturele smaak hebben ontwikkeld dan laag opgeleiden (Bourdieu 1984). Men spreekt ook wel over de distinctie-theorie van Bourdieu die een nauw verband tussen klassenpositie en culturele smaak poneert. In de praktijk zou cultuurparticipatie dus niet gelijk zijn verdeeld over de diverse bevolkingsgroepen en door smaakverschil ontstaat er een onderscheid in de vormen van cultuur waar verschillende bevolkingsgroepen aan deelnemen. Dit onderscheid bemoeilijkt de culturele instellingen die de behoeftes van de gehele samenleving zouden moeten bevredigen en die volgens SCP ook nog met jongeren te maken hebben die bij sommige culturele vormen dreigen af te haken. Met andere woorden, wat cultuurparticipatie en smaak betreft is er, naast een hoog laag verschil, ook een generatieverschil te constateren. SCP beschrijft dat er in Nederland een „vergrijzing" plaatsvindt bij het publiek van de meer traditionele vormen van cultuur waaronder klassieke muziek. Tot voor kort werd vooral op basis van het bezoek aan bepaalde voorstellingen uitspraken gedaan over het verschil tussen populaire en gecanoniseerde voorstellingen. Daar komen nu ook steeds meer inzichten bij via signalen van het digitale cultuurbereik. Ook daar wordt steeds meer over bekend. Volgens het SCP is het digitale cultuurbereik via media (gedrukte media, radio/tv, internet en sociale media) ten minste net zo groot als het niet-digitale cultuurbereik. Zo worden er va de publieke omroep miljoenen mensen bereikt met cultuur en is hier dezelfde trend te zien als in het brede culturele leven: de interesse in klassieke muziek neemt af, de interesse voor populaire muziek neemt toe.

In de laatste uitgave van Cultuur in Beeld, een jaarlijkse uitgave van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap die een overzicht moet bieden van feiten over de cultuursector en een duiding van belangrijke ontwikkelingen (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap , 2015), wordt er op gewezen dat zowel het SCP als de WRR sociaal-culturele verschillen in de Nederlandse bevolking aantonen, bijvoorbeeld op het gebied van werk, inkomen en gezondheid, almede grote verschillen in (culturele) smaak. Dit heeft dan vooral betrekking op ´de cultuurparticipatie´, afgeleid van het bezoek aan podiumkunsten, musea, bibliotheken, film, boeken lezen en luisteren en kijken naar culturele programma's op radio en tv. Als belangrijkste verklaring voor grote verschillen in (culturele) smaak wordt dan het opleidingsniveau genoemd. Hogeropgeleiden hebben niet alleen meer kansen op de arbeidsmarkt, ook is hun netwerk uitgebreider en gevarieerder en hebben ze over het algemeen een betere gezondheid.

Qua cultuurbereik vormen de middelbaar opgeleiden bij de tot de cultuurparticipatie begrepen cultuuruitingen de middengroep. Bij elk van de deze cultuuruitingen is het bereik van de middengroep hoger dan dat van degenen met minder opleiding, en lager dan dat van de hogeropgeleiden. "Dit mag overigens geen grote verrassing heten, want causale analyses wijzen steevast op meer culturele interesse en cultuurbezoek naarmate iemand meer opleiding genoten heeft. Dit betreft welhaast een sociologische wetmatigheid". Ook in multivariate analyses voert opleiding de boventoon; verschillen naar etniciteit en inkomen blijken dan voor een flink deel te berusten op verschillen in opleiding. In de relatieve positie van de middengroep (naar opleiding) in het cultuurbereik kwam in de loop der jaren geen noemenswaardige verandering. Steevast was die groep door de jaren heen in dit opzicht de middengroep, met een bereik rond of iets onder het gemiddelde bereik van de gehele bevolking (Bijl, Boelhouwer, Pommer, & Andriessen, 2015).

Het SCP en de WRR geven aan dat contact tussen lager- en hogeropgeleiden relatief zeldzaam is: gescheiden netwerken leiden tot gescheiden werelden en de afstand is in de afgelopen decennia toegenomen (Bovens, Dekker, & Tiemeijer, 2014). Ontwikkelingen zoals individualisering en informalisering hebben geleid tot meer vrijwillige en homogene netwerken. Instituties als familie en kerk – waar wel sociale menging plaatsvond – hebben aan kracht ingeboet. De culturele kloof lijkt eveneens groter te worden, maar burgers hebben zelf niet het gevoel dat lager- en hogeropgeleiden tegenover elkaar staan. Dit onderscheid is volgens het SCP ook herkenbaar in de interesses van mensen, hoewel die interesses elkaar niet uitsluiten.

Opkomst van de ‘culturele alleseter’

Vanaf de tweede helft van de 20e eeuw werd een nieuw verschijnsel gesignaleerd: de culturele consument zou zijn veranderd in een “culturele alleseter ". De richtlijnen die bepalen wat “goede" of ‘slechte" (hoge of lage) smaak is, zouden zijn verdwenen. Deze ontwikkeling maakt het dan ingewikkeld om precies aan te geven wat onder “kunst en cultuur" wordt verstaan. De nieuwe hoogopgeleide museumbezoeker, zou zijn veranderd in een omnivoor, die naast belangstelling voor hoge cultuur, nu ook belangstelling voor lage cultuur toont zonder kans op statusverlies (Peterson en Kern: 1996). Hierbij wordt ook wel gesproken van de omnivoriteits-these, die is ontwikkeld als (partiele) kritiek op de distinctie-theorie van Bourdieu die een nauw verband tussen klassenpositie en culturele smaak poneert. Sommigen gingen nog een stap verder en beweerde dat jongere hoogopgeleide bezoekers zich door de jaren heen volledig zijn gaan richten op popcultuur en het juist hoogopgeleiden van oudere leeftijd zijn die deze omnivore smaak vertonen. Weer anderen (Janssen, 2005) beweren dat hooggeschoolde jongvolwassenen zich niet verplicht voelen om zich exclusief, intensief of überhaupt met kunst bezig te houden- of op zijn minst te doen alsof. Met andere woorden, het status verhogende effect waarvan in de 19e eeuw sprake was, lijkt te zijn verdwenen of althans niet meer voor iedereen op te gaan. Vooral hogeropgeleiden vertonen dus steeds meer omnivoor (‘alleseter’) gedrag. Zij stellen hun eigen culturele pakket samen, waarin zij canonieke uitingen combineren met populaire vormen van cultuur.

Wat verstaan we onder cultuurparticipatie

Aangezien het moeilijk wordt om één definitie aan cultuur te geven, omdat het begrip met de tijd mee verandert, lijkt het op het eerste gezicht ook complex om een eenduidige definitie te geven van wat het begrip cultuurparticipatie tegenwoordig inhoudt. Dit is precies wat Idema in een column in het 2010 jaarboek van het Fonds voor Cultuurparticipatie beschrijft. Hij stelt “dat trends als commercialisering, democratisering, globalisering en digitalisering de cultuurparticipatie heeft doen groeien in omvang, diversiteit en vormen van beoefening”. Hierdoor zijn mensen de originele definitie van cultuurparticipatie voorbij gestreefd en zou het begrip moeten worden aangepast om nog bruikbaar te zijn. Want voor het cultuurbeleid is het begrip nog altijd wel van belang, aldus Idema. Want juist de definitie bepaalt “wat we waarnemen (of wat we 'missen'), waar we ons mee bezighouden (of wat we links laten liggen) en waar het geld naar toe gaat (of wat aan de markt wordt overgelaten)” (lagroup.nl, 2010).

Toegepast op de omnivoriteitsthese is het hiërarchisch ordenen van cultuurparticipatie dus niet meer van deze tijd. Deze definitie geeft volgens Idema een vertekenend beeld, omdat het begrip te afgebakend is. Om een beter zicht te krijgen op wat het begrip cultuurparticipatie inhoudt moeten we volgens hem niet meer op zoek gaan naar een eenduidige definitie, maar dienen we te kijken naar welke vormen de cultuurparticipatie tegenwoordig aanneemt. Het landschap van cultuurparticipatie is volgens Idema veranderd van een heersende stroming in een palet met verschillende niches met eigen kwaliteiten en valkuilen. Subvormen die zich niet meer laten scharen onder één definitie maar die wel in hun eigen waarden moeten worden gelaten. Weliswaar is het bespelen van een viool toch anders dan het bespelen van het computerspel Guitar Hero[1] , er

[1] Elektronisch instrument met knopjes die horen te synchroniseren met wat het spel aangeeft, waardoor je dan een nummer afspeelt.

kan volgens Idema niet gesteld worden dat viool spelen beter is. Toch lijken grenzen nog altijd bewust en onbewust getrokken.

Volgens Idema is het begrip cultuurparticipatie in de brede zin “creativiteit‟ en in specifiekere zin “de culturele uitingen van iemand als vrijetijdsbesteding‟. In tegenstelling tot bijvoorbeeld het SCP maakt Idema geen onderscheid tussen receptieve en actieve deelname aan kunst. Cultuurparticipatie is volgens de auteur namelijk vaker een manier geworden om zich te uiten en een middel om te communiceren met gelijkgestemden. Een eenduidige definitie van het begrip cultuurparticipatie is nauwelijks meer mogelijk, maar een nieuw begrip vergt volgens Idema een enorme capaciteit aan onbevangenheid en flexibiliteit.

WOK PAR

Cultuur herwaarderen

Cultuurbeleid in historisch perspectief 1
Drie perspectieven op cultuur en cultuurbeleid 3
Artistiek perspectief: verbeelden 3
Sociaal perspectief: verspreiden 3
Economisch perspectief: verdienen 4

Cultuurbeleid in historisch perspectief

Beleid ten aanzien van muziek maakt van oudsher deel uit van cultuurbeleid. Het door de Nederlandse overheid gevoerde cultuurbeleid was lange tijd onomstreden. De subsidiëring van kunst en cultuur en de globale doeleinden die men hierbij voorstaat, werden doorgaans niet betwist door de hoofdstromingen binnen de Nederlandse politiek. De afgelopen jaren is het cultuurbeleid echter gewijzigd. De politieke opvattingen over het cultuurbeleid zijn meer gaan divergeren, met als gevolg dat de overheidsbudgetten voor cultuur schommelingen zijn gaan vertonen. Bij burgers staat het cultuurbeleid al jaren in de top drie van beleidsterreinen waar volgens hen minder geld naartoe kan. De economische crisis heeft de overheid bovendien gedwongen om haar uitgaven kritisch te bezien. Van een ‘bemoeigoed’ is cultuur intussen een omstreden goed geworden, waarvan telkens het ‘nut’ voor de bredere samenleving verhelderd moet worden (Schrijvers, Keizer, & Engbersen, 2015).

Het cultuurbeleid heeft met meer ontwikkelingen te maken gehad dan alleen bezuinigingen. Het culturele veld is flink veranderd en nog steeds aan het veranderen, mede als gevolg van bredere maatschappelijke verschijnselen. Ook beleidswijzigingen zijn hierop van invloed: ondernemerschap, draagvlak in de samenleving en de verbinding met andere beleidssectoren zijn belangrijke uitgangspunten van het cultuurbeleid geworden en dragen bij aan een transformatie van het financiële landschap van de culturele sector.

De overheid begon in de tweede helft van de twintigste eeuw structureel de kunsten te subsidiëren. Voor erfgoed bestond ook daarvoor al aandacht. Tot de kunsten rekende men voornamelijk artistieke disciplines als toneel, opera, dans, literatuur, klassieke muziek, beeldende kunst, vormgeving en architectuur. Deze ‘hoge’ kunsten werden daarmee onderscheiden van populaire (‘lage’) cultuur. Gaandeweg is de overheid ook vele andere uitingsvormen gaan steunen, zoals bijvoorbeeld popmuziek, film en immaterieel erfgoed, en is de aanduiding ‘kunstenbeleid’ verruimd tot het bredere ‘cultuurbeleid’.

Waardering van cultuur en financiering van cultuur zijn de laatste jaren prominent onderwerp van discussie geweest. Voorstanders van een ‘rijk’ cultuurbeleid benadrukken de ‘waarde’ van cultuur voor de samenleving, terwijl tegenstanders betogen dat daar niet automatisch steun van de overheid op hoeft te volgen. Recente bezuinigingen hebben niet alleen de aandacht gevestigd op de omvang van cultuursubsidies, maar ook op alternatieve bronnen van financiering en steun voor de gesubsidieerde culturele sector. De gesubsidieerde culturele sector zou hierbij niet (alleen) ten dienste moeten staan aan andere beleidsterreinen maar ook zelfstandig aandacht dienen te krijgen. Menigeen stelt dat er weinig hard bewijs is dat cultuur aan andere beleidsterreinen een bijdrage kan leveren. Musea, festivals, podia en theaters zijn de afgelopen decennia steeds vaker ook als instrument voor economische ontwikkeling ingezet. Zij worden geacht bij te dragen aan de kwaliteit van de leefomgeving, om bedrijven, hogeropgeleide werknemers en investeringen aan te trekken en zo de stedelijke en regionale economie te stimuleren. Niet alle voorzieningen zijn hiervoor even geschikt. Belangrijke variabelen zijn de schaal waarop voorzieningen opereren en het publieksbereik. Wanneer overheden culturele voorzieningen overwegend op economische gronden ondersteunen en stimuleren, zullen op termijn vooral de kleinere op een breed publiek gerichte culturele voorzieningen het financieel moeilijk

krijgen. Maar ook grotere gezelschappen kunnen daarvan gevolgen ondervinden; kleinere zalen zullen voor hen minder interessant worden omdat ze immers grootschalig tickets zullen moeten verkopen.

Bovendien wordt de cultuursector met ontwikkelingen geconfronteerd die om aandacht vragen, zoals veranderende smaakpatronen en financieringsvormen. Mensen zijn een steeds breder spectrum aan cultuurvormen gaan consumeren, waarbij onderscheidingen tussen ‘hogere’ en ‘lagere’ cultuur vervagen. Vooral jongeren consumeren cultuur ook nog eens in een hoger tempo. Kort gezegd: de cultuurdeelname is breder maar ook vluchtiger geworden. Het wordt steeds belangrijker dat cultureel aanbod aansluit op de persoonlijke leefstijl en belevingswereld van bezoekers, wat betekent dat het nodig is dat aanbieders vaker de gebaande paden verlaten. De veranderingen in het culturele smaakpatroon stellen culturele instellingen voor een aanzienlijke opgave, waar ook de overheid een bijdrage aan kan leveren.

De vraag waartoe kunst dient, is inmiddels klassiek te noemen. De afgelopen jaren is deze vraag inzet geworden van een maatschappelijk en politiek debat over het belang van overheidssubsidies voor cultuur. Dit resulteerde in een zoektocht naar nieuwe legitimaties voor het cultuurbeleid. Deze zoektocht loopt globaal langs twee lijnen: aandacht voor effecten en waarde van cultuur; en aandacht voor de verbinding van cultuur met de samenleving.

De eerste lijn sluit aan op de trend overheidsbeleid te verantwoorden door het in kaart brengen van de (positieve) effecten van cultuurbeleid. Op vrijwel alle beleidsterreinen, waaronder dus ook het cultuurbeleid, moet de overheid zich in toenemende mate verantwoorden over de effecten van beleid. De roep om verantwoording gaat bovendien gepaard met een gestage uitbreiding van beoordelingscriteria. Kwaliteit is in de afgelopen decennia in Nederland aangevuld met andere criteria, zoals maatschappelijk bereik, subsidie-per-bezoek, positie in het bestel, regionale spreiding van het cultuuraanbod, ondernemerschap en onderwijs. Wetenschappers, beleidsmakers en vertegenwoordigers van de culturele sector proberen daarnaast de ‘waarde’ van cultuur in kaart te brengen.

Een tweede lijn in de zoektocht naar (nieuwe) legitimatie voor het cultuurbeleid richt zich op de verbinding tussen cultuur en de samenleving. Achtereenvolgende bewindspersonen vroegen hier aandacht voor. Soms redeneerden zij vanuit een maatschappelijk belang: behoud en ontwikkeling zijn geen doel op zichzelf, maar krijgen pas betekenis in relatie tot de maatschappelijke functie van cultuur. Het bestaansrecht van kunstenaars en culturele instellingen ligt niet zozeer in de sector zelf maar in de verbinding met de samenleving. Cultuurbeleid is in deze visie een instrument om effecten of waarde op andere beleidsterreinen, zoals economie, zorg, welzijn en democratie, te bereiken.

De emancipatie van de burger leidde tot veranderingen in smaak- en cultuurparticipatiepatronen. Cultuur werd na 1945 evenals gezondheidszorg en onderwijs beschouwd als iets waar burgers recht op hadden en waar de staat in moest voorzien, wat resulteerde in een omvangrijke, nationale culturele infrastructuur. De ‘democratisering van de cultuur’ van de burgerlijke elite was daarbij een belangrijk beleidsuitgangspunt. Dit uitgangspunt is om verschillende redenen ter discussie komen te staan. Burgers laten zich steeds minder van overheidswege de norm voorschrijven.

Economie en cultuur raakten meer verbonden. Er hebben zich belangrijke wijzigingen voorgedaan in de economische context waarin productie, distributie en consumptie van cultuur plaatsvindt. Met de economisering van de samenleving zijn, net als op andere terreinen, marktdenken en marktwaarden invloedrijk geworden in het culturele domein.

De visie op governance en op de rol en organisatie van de overheid is veranderd. Er is de afgelopen decennia ingezet op een hervorming van zowel de overheid zelf als van de sturingsrelaties die zij met de samenleving onderhoudt. De overheid trad op tal van terreinen terug, introduceerde marktwerking in voormalige publieke sectoren en verzelfstandigde vele overheidsinstellingen, ook in de culturele sector. Tegelijkertijd trok zij de regie naar zich toe, door met aanvullende criteria meer invloed uit te oefenen op de beoordeling van subsidieaanvragen, door de cultuuradvisering te reorganiseren en meer eisen te stellen aan de professionaliteit van het bestuur van culturele instellingen.

Drie perspectieven op cultuur en cultuurbeleid

Er leven hoge verwachtingen over de doelen waaraan cultuur en cultuurbeleid kunnen bijdragen. Deze vloeien voort uit drie verschillende perspectieven op cultuur en cultuurbeleid, af te leiden uit de geschiedenis van het Nederlandse cultuurbeleid. Het gaat om een artistiek perspectief, een sociaal perspectief en een economisch perspectief. De bijbehorende principes worden samengevat onder de noemers van ‘verbeelden’, ‘verspreiden’, en ‘verdienen’.

Artistiek perspectief: verbeelden

Binnen het artistieke perspectief staan eigenschappen als schoonheid, ontroering, inspiratie of verzoening met het leven centraal. Denken in termen van doelen of nut is omstreden binnen dit perspectief. Belangrijke voorwaarde is de autonomie van de kunstenaar. Kwaliteit is binnen dit perspectief een vaste waarde, maar de invulling van het kwaliteitsbegrip is aan verandering onderhevig. Criteria als traditie, herkenning en vakmanschap zijn in de loop der decennia aangevuld met criteria als oorspronkelijkheid, authenticiteit of vernieuwing

Van oudsher vormen kunst en erfgoed de kern van het cultuurbeleid. Het belangrijkste beleidsvraagstuk betreft de besluitvorming over de toekenning en verdeling van financiële middelen. Het kwaliteitsbegrip speelt hierbij een centrale rol, waarbij het kwaliteitsoordeel in veel landen gedelegeerd is aan experts die, ‘op armslengte’ of dichterbij de overheid gesitueerd, over de toekenning van subsidies adviseren of beslissen. Kwaliteit is binnen dit perspectief een vaste waarde, maar de invulling van het kwaliteitsbegrip is aan verandering onderhevig. Criteria als traditie, herkenning en vakmanschap zijn in de loop der decennia aangevuld met criteria als oorspronkelijkheid, authenticiteit of vernieuwing. Overigens bestaan er per discipline verschillen.

Dit betekent een verschuiving in de doelstelling van het cultuurbeleid, dat zich meer is gaan richten op het versterken van de verbinding tussen cultuur en samenleving. Het eisenpakket voor de culturele sector en de cultureel ondernemer, en de daaraan gekoppelde verantwoording, nemen daarmee toe. Het is begrijpelijk dat een deel van het culturele veld vraagtekens zet bij de toegenomen focus op meetbare (sociale en economische) effecten en waarde. Het zou echter jammer zijn als het culturele veld zich daarom niet zou mengen in de discussie over het belang van cultuur voor de samenleving.

Sociaal perspectief: verspreiden

Toch wordt cultuur, zeker in een democratische samenleving, zelden of nooit enkel gesteund om de cultuur zelf. Er spelen ook altijd sociale doelstellingen een rol. Het naoorlogse cultuurbeleid vormde in belangrijke mate een voortzetting van het negentiende-eeuwse beschavingsoffensief, dat erop gericht was om de cultuur van de elite onder de bredere bevolking te verspreiden. Kort gezegd: mensen worden betere wezens wanneer zij met cultuur in aanraking komen. Ook wordt cultuur verbonden aan meer specifieke sociale doelstellingen zoals gezondheid, criminaliteitsbestrijding en onderwijsprestaties.

Cultuur omvat binnen dit sociale perspectief behalve kunst en erfgoed ook een reeks van instituties om cultuur te spreiden. Beleidsinspanningen zijn gericht op het op zoveel mogelijk manieren toegankelijk maken van cultuuruitingen, door onder andere spreidingsbeleid (zowel sociaal als geografisch) en prijsbeleid.

Veel culturele instellingen zijn druk bezig zich een publieksoriëntatie eigen te maken. Tegelijkertijd geeft inzicht in smaakpatronen van het publiek aanleiding om realistisch te zijn over de mogelijkheden van participatiebeleid. Bezoekers zijn moeilijk stuurbaar, financiële prikkels werken amper en belangrijke factoren als opleiding en thuismilieu zijn door de overheid moeilijk beïnvloedbaar. De maatschappelijke ontwikkelingen stellen de culturele sector voor een uitdagende opdracht: zich (nog meer) ver- diepen in de meer dynamische smaakpatronen van het publiek. Gezien die opgave is het de vraag of het verstandig is om de culturele sector te vragen bij te dragen aan het realiseren van allerhande specifieke sociale doelen zoals het bevorderen van

gezondheid of het versterken van cohesie in de buurt. Dan dreigt overvraging van de culturele sector. Bovendien ontbreekt nog overtuigend bewijs voor de positieve effecten van cultuurdeelname, mede omdat goede methodologie hiervoor nog ontwikkeld moet worden.

Economisch perspectief: verdienen

Ten slotte is er ook een economisch perspectief op cultuur en cultuurbeleid, waarbinnen verdienen het centrale principe is. Dit is niet nieuw, maar is wel steeds dominanter aanwezig en een ontwikkeling waarbij het lokale beleid vooroploopt. Het cultuurbeleid wordt ook gelegitimeerd door de constatering dat een deel van het culturele aanbod zonder tussenkomst van de overheid niet tot stand komt. Voor sommige cultuuruitingen geldt bijvoorbeeld dat de markt te klein is om een kwalitatief hoogstaand aanbod levend te kunnen houden. Voor andere cultuuruitingen, zoals klassieke muziek, wordt overheidssteun beargumenteerd door te wijzen op achterblijvende productiviteitsstijging, omdat het opvoeren van een symfonie van Mahler nu eenmaal ongeveer evenveel muzikanten vraagt als een eeuw geleden. In beide gevallen is het argument negatief: de markt doet iets niet waarvan de overheid het belangrijk vindt dat er is. Cultuur wordt om die reden ook wel een publiek goed genoemd. Hoewel cultuur en economie tot nog niet eens zo heel lang geleden als tegenstrijdig werden gezien – “Culture does not appear to square with the economy” – is deze stellingname een minderheidsstandpunt geworden. De afgelopen decennia heeft een economisch perspectief op cultuur sterk opgeld gedaan. Dit perspectief uit zich in (interesse voor) de ontwikkeling van marktprijzen van hedendaagse beeldende kunst en heeft ook zijn weg gevonden in het cultuurbeleid. Daarbij ligt het accent behalve op ondernemerschap en het realiseren van eigen inkomsten vooral op de economische externe effecten die met cultuur te realiseren zijn. Kort gezegd: met cultuur valt ook te ‘verdienen’. Vanuit dit perspectief kan het om economische redenen effectief of legitiem zijn om cultuurbeleid te voeren. Zo kan erfgoed, in de vorm van een mooi stadsgezicht, positieve externe effecten genereren door toeristen aan te trekken. Met deze ‘economisering’ van het cultuurbeleid zijn ook nieuwe, economische doelen in beeld gekomen, waarvan economische ontwikkeling de belangrijkste is. Rond de eeuwwisseling is ook de aandacht gegroeid voor de bijdrage die de culturele sector kan leveren aan de creatieve industrie, en aan de economie in het algemeen.

stereo

Verandering in de samenleving

Wie op zoek gaat naar sociaal-culturele ontwikkelingen om veranderingen in de samenleving te identificeren, verklaren of in perspectief te zetten, stuit al gauw op ‘de vijf i’s van Paul Schnabel’ (Hamersveld van, 2013) Deze worden gevormd door een aantal langlopende processen: individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering.

Individualisering, is de verminderde afhankelijkheid van het individu van zijn directe omgeving en een grotere vrijheid bij de inrichting van zijn leven. In de culturele sector vertaalt zich dat in de mogelijkheid op elk gewenst moment, op plekken waar men alleen is of zich terugtrekt met mensen naar eigen keuze, van film, muziek, televisiedrama of literatuur te genieten. Individualisering verbindt zich sterk met de andere i’s en beperkt zich vooral tot kunstvormen die zich lenen voor reproductie of digitalisering. De toenemende individualisering wordt wel gekenschetst als het belangrijkste moderniseringsproces van de 20ste eeuw.

Een ander proces is de toenadering van elite en massa en de daarmee gepaard gaande informalisering van omgangsvormen. Mensen bewegen zich gemakkelijker door de verschillende klassen, dus ook door alle varianten van het kunstaanbod, van opera tot musical, van amateur tot (semi)professioneel, van live tot digitaal of gereproduceerd, van lokaal tot mondiaal en de laatste scheidslijn die langzaam vervaagt, is die tussen commerciële en niet-commerciële kunst en omroep. Culturele instellingen passen een gedifferentieerd prijsbeleid toe en bieden daarmee hetzelfde aanbod voor verschillende prijzen en doelgroepen; tegelijkertijd krijgen organisaties steeds meer het karakter van (virtuele) netwerken.

Individualisering en informalisering worden versterkt door het proces van informatisering dat, misschien wel de belangrijkste van de vijf trends is aan het begin van de 21ste eeuw. Het sociale leven, en dus ook de cultuur beoefening, worden geïnformatiseerd. Sinds een jaar of vijftien wordt het begrip e-cultuur gebruikt om de relatie tussen ict, digitale media en culturele productie en consumptie te beschrijven. Nieuwe kunstvormen ontstonden, andere wijzen van distributie en (grootschalige) consumptie. Denk aan het succes van de Nederlandse zangeres Esmée Denters die ontdekt werd dankzij door haarzelf geplaatste filmpjes op YouTube; zij werden miljoenen malen bezocht en leidden tot een flitsende carrière. Informatisering is overigens ruimer dan het begrip digitalisering: het omvat ook het hele sociaal-culturele systeem van de social media eromheen.

Heeft informatisering grenzen, afstanden en tijdsverschillen op, internationalisering heeft juist een sterk fysiek karakter door processen van (cultuur)toerisme en migratie van mensen en goederen, van architecten tot dj’s, van films tot beeldende kunsten en vormgeving. Dank zij het toerisme en de verschillende vormen van migratie, maar ook dankzij media en ict, maakt men vaker kennis met andere culturen, levensstijlen en cultuurproducten. De keer zijde van internationalisering is lokalisering, met onder meer aandacht voor het lokale erfgoed of dialect.

Bij intensivering staat het verlangen naar intensieve belevingen en ervaringen voorop. Hierdoor ontstaat een sterke oriëntatie op het eigen gevoel: ‘Is het leuk?’ Niet alleen is er behoefte aan meer intensieve ervaringen, ook de aard van intensieve ervaring verandert. Deze verschuift van aandacht, met ruimte voor kritische reflectie, naar onderdompeling en kicks. Bij intensivering past ook het verlangen gezamenlijk deel te hebben aan een collectief evenement, zoals een concert of een dansvoorstelling, of het ‘Oranjegevoel’.

In Cultuur in Beeld (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, 2014) wordt vastgesteld dat de samenleving de afgelopen decennia sterk is veranderd in een richting waarin er nog weinig traditionele kaders zijn en veel belangrijke levensbeslissingen door individuen als vrije keuze worden beleefd. Gezag is veel minder vanzelfsprekend geworden, wat leidt tot andere opvattingen over cultuur en de waardering daarvan. De manier waarop mensen deelnemen aan cultuur verandert en meer dan ooit is dit de uitdrukking van persoonlijk beleefde voorkeuren en keuzen passend binnen een leefstijl, waarbij elementen uit ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur gecombineerd worden. Traditionele opvattingen over het belang van kunst en cultuur nemen af en de tegenstelling tussen ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur vervaagt. Dit maakt overheidssubsidies voor kunst voor sommigen

minder vanzelfsprekend. De legitimering van overheidssteun vanuit een collectieve verantwoordelijkheid voor cultuur is, onbedoeld, ondergraven door de emancipatie van het individu en de omarming van de 'consumentensoevereiniteit' waarmee wordt bedoeld dat de burger in staat wordt geacht zelf te kiezen of en hoe hij gebruik maakt van het culturele aanbod. (Broek, A. van den (SCP), 2012)

De afgelopen decennia is de belangstelling voor populaire cultuurvormen aanzienlijk toegenomen. Dit is het gevolg van het proces van individualisering én medialisering. De culturele socialisatie van jonge mensen is anders dan vroeger. Reclame, massamedia en het onderwijs spelen een grotere rol. De naoorlogse generaties zijn opgegroeid met populaire vormen van cultuur. Dankzij radio, televisie, geluidsdragers en internet kunnen zij die op grote schaal tot zich nemen. Popmuziek, film en musical zijn een vanzelfsprekend onderdeel geworden van het smaakpatroon van jongeren. Ze handhaven deze smaak als ze ouder worden. Het bereik van populaire kunst in Nederland inmiddels ruim twee zo groot als dat van gecanoniseerde voorstellingen. In de laatste decennia is het bereik van gecanoniseerde voorstellingen afgenomen terwijl deze bij het populaire aanbod gemengd is: het bereik van musical en cabaret loopt wat terug, film en popmuziek genieten een grotere belangstelling. In het deel waarin de cijfers van muziek worden opgevoerd zal nader worden ingegaan op de muziekonderdelen hierin.

Cultuurdeelname is de uitdrukking geworden van persoonlijk beleefde voorkeuren en keuzen passend binnen een leefstijl. Elementen uit 'hoge' en 'lage' cultuur worden gecombineerd. In delen van de meer traditionele cultuur is vergrijzing waarneembaar. Nieuwe generaties houden er andere voorkeuren op na en dit proces is vooral te zien in de belangstelling voor klassieke muziek. Klassieke muziek trekt meer ouderen (65+) maar deze krijgen ook meer belangstelling voor de populaire vormen van cultuur, waaronder dus popmuziek. Omdat hier de belangstelling ook onder de jongere leeftijdsgroepen is gestegen, is hier geen sprake van vergrijzing. Hoewel wij culturele omnivoren worden, is de trend dat de belangstelling voor de gecanoniseerde kunstvormen – bij gelijkblijvende omstandigheden – op termijn afneemt. Het patroon was al langer dat de populaire kunst vooral bezocht wordt door jongeren, terwijl de traditionele kunstuitingen worden bezocht door ouderen. Maar de huidige ontwikkeling is dat jongeren bij het klimmen der jaren, anders dan vroeger, op 'hun' cultuur gericht lijken te blijven. Het SCP spreekt in dit verband over 'cohortvervanging'. Met als resultaat dat het publiek van traditionele cultuuruitingen vergrijst en uiteindelijk slinkt. Het publiek van de toekomst, de Facebookgeneratie maar ook de nieuwe Nederlanders, vindt bij veel gecanoniseerde kunstvormen niet goed aansluiting of is er nooit aan toegekomen. (Raad voor Cultuur, Cultuurverkenning, 2014).

Hoger opgeleiden zijn nog steeds oververtegenwoordigd onder de cultuurdeelnemers maar de groei van het opleidings-niveau in Nederland heeft echter niet geleid tot een evenredige groei in de cultuurparticipatie. De laatste decennia stromen meer kinderen van minder hoog opgeleide ouders het hoger onderwijs in. Zij krijgen minder culturele bagage mee. Bovendien is het onderwijs minder hiërarchisch en is er minder dwang voor de nieuwkomers zich aan de culturele standaarden aan te passen. (Eijck, 2013),

Eerder al voorspelde het SCP (Broek A van den (SCP), 2010) dat de maatschappelijke ontwikkelingen weinig invloed hebben op het aandeel cultuurbeoefenaars onder de Nederlandse bevolking ervan uitgaande dat verwachte effecten tegen elkaar kunnen worden weggestreept. Individualisering, de toename van het aantal niet-westerse allochtonen en digitalisering zorgen voor een rem op cultuurbeoefening, terwijl de groei van het aantal hoger opgeleiden juist leidt tot meer cultuurbeoefening. Wat wél verandert zijn voorkeuren voor disciplines en genres. Door individualisering, de gerichtheid op populaire media en lossere smaakvoorkeuren winnen mediagenieke en populaire kunstvormen terrein ten koste van traditionele disciplines. De toename van het aantal niet-westerse allochtonen betekent een groei van onder hen geliefde disciplines en genres. Deze zijn deels traditioneel en ingebed in het sociale en religieuze leven en komen deels voort uit de tegencultuur. Digitalisering heeft betrekking op alle disciplines en heeft geen invloed op de voorkeur voor een genre binnen de kunstbeoefening. Wel winnen genres die mede op software zijn gebaseerd aan populariteit, zoals het maken van websites of games en het digitaal bewerken van foto's of filmpjes. Al met al signaleert het SCP een accentverschuiving van de traditionele disciplines naar populaire, uitheemse en door software ondersteunde genres.

Ook de grenzen tussen consument en producent vervagen door de opkomst van de digitale technologie (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, 2014). Digitalisering heeft invloed op het maakproces

dat goedkoper, eenvoudiger, individueler is; op de distributie, die eenvoudiger, flexibeler en via vele kanalen mogelijk is; op de toegang tot muziek die belangrijker wordt dan het bezit ervan. Consumenten worden zelf ook producent van (culturele) content, ‘user generated content’, via bloggen, ontwerpen van websites of het plaatsen van YouTube filmpjes. Dit neemt gedeeltelijk de plaats in van traditionele content van uitgevers en omroepen. Dit, samen met de vorming van virtuele communities, gebeurt vooral rond populaire muziek, games en tv-series en werd al omschreven als een ‘cultus van de amateur’. Dit is het egalitaire idee dat er geen verschil meer is tussen vakmensen en amateurs, tussen professionele excellentie en de expressie van een willekeurige leek. Deze ontwikkeling, die niet alleen samenhangt met de opkomst van het internet, maar ook met de eerder aangehaalde maatschappelijke trends als individualisering en informalisering werd door de Raad voor Cultuur al aangeduid als het ontstaan van een ‘publieke amateur’.

De voordelen van digitalisering zijn vaak groot, maar zij werpen ook nieuwe vragen en problemen op. Onder invloed van deze mediarevolutie verandert ons denken over authenticiteit. De rollen van maker, professional, expert en publiek vermengen zich. Iedereen kan zijn talent laten zien en zich laten ontdekken op internetplatforms of sociale media. Muzikanten maken hun eigen YouTube-filmpjes, die zich soms via miljoenen downloads over de hele wereld verspreiden. Het gemak waarmee creaties in het digitale domein worden gekopieerd en verspreid, maakt dat de bescherming van het auteurschap moeilijk te handhaven is. Sterker nog, co-creatie is gemeengoed. Er is geen exclusiviteit, maar een impliciete uitnodiging om voort te bouwen op elkaars creaties. Tegelijkertijd zien makers, producenten en distributeurs zich onder invloed van digitalisering genoodzaakt tot een vaak moeizame zoektocht naar nieuwe verdienmodellen. In de muziek is deze ontwikkeling volgens de Raad voor Cultuur acuut en nijpend nu auteursrecht en juridische bescherming van eigendomsrechten steeds moeilijker te handhaven zijn.

Het aanbod van muziek in Nederland is groot en de omloopsnelheid hoog. Theaters en concertzalen waren voorheen de vanzelfsprekende schakels tussen vraag en aanbod. Maar een schouwburg of concertzaal is niet meer de ‘logische’ plek voor mensen die muziek willen beleven. De traditionele keten wordt opengebroken: gezelschappen regelen zelf een speelplek, makers zoeken direct contact met publiek, mensen luisteren muziek via internet, het publiek zoekt zelf de plek uit waar het heen wil. Het publiek zoekt via de zoek-machines van internet naar het grote aanbod en laat zich meer leiden door tips van gelijkgestemden in een smaakgemeenschap.

De populariteit van muziekfestivals blijft groeien blijkt uit onderzoek van Respons waarbij een interessante conclusie is dat de groep mensen die een grote voorkeur heeft voor de wat kleinere minder allround festivals die met hun programmering muzikale nichemarkten aanspreken groter wordt.

Podia en festivals, maar ook muzikanten, zijn steeds meer op zoek naar nieuwe crossovers en verbreding van hun muzikale scoop om op die manier hun publieksbereik te verbreden en vergroten. Steeds meer podia proberen ook nieuwe manieren te vinden om hun doelgroep aan te boren. De een slaagt daar beter in dan de ander. Een eigen en vooral herkenbare profilering lijkt cruciaal te worden voor podia in de 21e eeuw. Veel podia directeuren beseffen voor grote veranderingen te staan, luisteren naar wensen van het publiek wordt steeds belangrijker.

Literatuur

Bijl van der, M. (1995). *De kunstmatige kloof.* Amsterdam: Boekmanstudies.

Bijl, R., Boelhouwer, J., Pommer, E., & Andriessen, E. (2015). *De sociale staat van Nederland 2015.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bisschop Boele, E. (2010). *Musicscape Groningen - Live!* Groningen: Hanzehogeschool Groningen.

Bisschop Boele, E. (2011). Muziek is muziek. *Boekman, 23*(86), pp. 98-100.

Bisschop Boele, E. (2014). *De muzikale ander.* Groningen: Kennsicentrum Kunst & Samenleving, Hanzehogeschool.

Bogt ter, T. (2015). *Je bent muziek*. Opgeroepen op januari 27, 2016, van http://www.dekennisvannu.nl/: http://dekennisvannu.nl/site/artikel/Je-bent-je-muziek/5187

Bogt ter, T. (2015). *Muziek en persoonlijkheid: waarom smaken verschillen*. Opgeroepen op januari 27, 2016, van www.scientias.nl: http://www.scientias.nl/muziek-en-persoonlijkheid-waarom-smaken-verschillen/

Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden?* Sociaal Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid.

Broek A. van den (2010). *Toekomstverkenning kunstbeoefening* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau..

Broek, A. van den 2012). *Cultuur tussen collectieve verantwoordelijkheid en consumentensoevereiniteit.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek, A. van den (2013) *Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen. Het culturele draagvlak, deel 12* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek A. van den (2014). *Culturele activiteiten in 2012; bezoek, beoefening en steun.* Den Haag: Sociaal en Cultureel planbureau.

Cloïn, M. (2013). *Met het oog op de tijd.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloïn, M., Broek van den, A., Sonck, N., & Tiessen-Raaphorst, A. (2013). Vrijetijdsbesteding. In R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer, & N. Sonck, *De sociale staat van Nederland.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Commissie ter Horst (2015) *Voetlicht: naar een groter en diverser toneelpubliek* Den Haag

comunicazione.nl. (sd). *comunicazione.nl*. Opgeroepen op februari 22, 2016, van comunicazione.nl: http://www.comunicazione.nl/muziek-en-emotie-zitten-dichtbij-elkaar/

Eijck, K. (2013). *Culturele leefstijl*en: *It ain't what you do, it's the way that you do it*. Rottterdam Erasmus Universiteit.

Hamersveld van, I. (2013). i-Cultuur, Schnabels inspirerende inzichten, Schnabel updated. *Boekman, 25*(94), 2-5.

Honing, H. (2009). *Iedereen is muzikaal : wat we weten over het luisteren naar muziek.* Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Idema J, (2010) http://www.lagroup.nl/indemedia/89/1

Janssen, S. (2005) *Het soortelijk gewicht van kunst in een open samenleving. De classificatie van cultuuruitingen in Nederland na 1950*. *Sociologie* 1 (3)

Juslin, P. (2009). Emotional responses to music. In P. Justlin, D. Hargreaves, J. Sloboda, & S. Davies, *Handbook of music and emotion.* Oxford: Oxford University Press.

Kivy, P. (1989). *Introduction to a Philosophy of Music.* Hackett Publishing.

Lahout, D. en Aart van, K. (2015) De Staat van Cultuur 2 Cultuurindex Nederland 2005-2013 Amsterdam/Den Haag, Broekmansstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau.

Lelieveldt P. (2013) *Musicscape Utrecht Live!* Utrecht Universiteit Utrecht, Kunstbeleid en -management

Levitin, D. (2006). *This is your brain on music : the science of a human obsession.* New York: Dutton.

Mens en gezondheid.nl. (sd). Opgeroepen op februari 22, 2016, van Mens en gezondheid.nl: Mens en gezondheid

Mens en samenleving.nl. (sd). *Mens en samenleving*. Opgeroepen op februari 22, 2016, van Mens en samenleving: http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/133919-impact-van-muziek-op-de-mens.html

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. (2015). *Cultuur in beeld 2015.*

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. (2014). *Cultuur in beeld 2014.*

Muziek luisteren.nl. (sd). *Muziek luisteren.nl*. Opgeroepen op februari 22, 2016, van Muziek Luisteren: http://www.muziekdidactiek.nl/tiki-index.php?page=muziek+luisteren

Muziekfilosofie.nl. (sd). *Muziekfilosofie.nl*. Opgeroepen op februari 22, 2016, van Muziekfilosofie.nl: https://nl.wikipedia.org/wiki/Muziekfilosofie

Raad voor Cultuur. (2014). *Cultuurverkenning.* Den Haag: Raad voor Cultuur.

Raad voor Cultuur. (2014). *De tijd staat open.* Den Haag: Raad voor Cultuur.

Respons (2013) http://www.respons.nl/nieuws/mieuwsuur-maakt-festival-rapportage-op-basis-van -cijfers-respons

Schrijvers, E., Keizer, A.-G., & Engbersen, G. (2015). Cultuur herwaarderen. In E. Schrijvers, A.-G. Keizer, & G. Engbersen, *Cultuur herwaarderen* (pp. 17-60). Amsterdam: Amsterdam University Press.

SCP.nl/publicaties. (sd). *Verschil in Nederland*. Opgeroepen op februari 22, 2016, van SCP.nl/publicaties: http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2014/Verschil_in_Nederland

Sloboda, J., & Davies, S. (2009). *Music in everyday life - the role of emotions.* Oxford: Oxford University Press.

Sonck, N., & Haan de, J. (2015). *Media: tijd in beeld.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vaart, M. v. (sd). *Wiki Muziekdidactiek*. Opgehaald van Muziekdidactiek.nl: http://www.muziekdidactiek.nl/tiki-index.php?page=Wiki muziekdidactiek

Wikipedia. (sd). *Wikipedia*. Opgeroepen op februari 22, 2016, van Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Muziek